

TÜRKÇE SORUNU

Murat BELGE

Dünyada hiçbir toplumun kendi diliyle ilişkisi Türkiye'deki gibi bir sorun haline gelmemiştir. Üstelik bu durum, Türkiye tarihinin görece kısa dönemine özgü değildir. Yüzyıllardır dil, seçkinler ve halk bunu ne derece bilinçli yaşıyor olurlarsa olsunlar, bir sorun olarak varoluyor. Bu sorun öyle bir aşamaya vardı ki bugün, tartışan taraflarca gösterilen yönlerden herhangi birine doğru biraz daha fazla ilerlemekle içinden çıkılır gibi değil.

Türklerin Ortadoğu'da İslam uygarlığıyla karşılaşmaları sonucu Türk dilinin de Arap ve Fars etkisine girmesi herhalde kaçınılmazdı. Ama sorun yalnızca İslam uygarlığı da değildi: Göçebe bir topluluk, uzun yıllar boyunca "sofistike" bir uygarlık yaratmış, yerleşik toplumlarla yüz yüze geliyor, sonra da iç içe geçiyordu. Türkler, kendi yaratmadıkları bir hayat tarzına girerken, bu hayat tarzının kendi yaratmadıkları kelimelerini de almak zorundaydılar. Daha sonra birkaç örnekle göstermeye çalışacağım gibi, gündelik hayata ilişkin en basit kavramların bile yabancı dillerden (yalnız Arapça ve Farsça değil, başta Yunanca ve Latince olmak üzere bu yörede konuşulan bütün diller) alınmış olması, bu büyük çaplı uygarlık değişiminin başlı başına bir kanıtıdır.

Dilbilim, bize bir dilin kendi başına "zengin" veya "yoksul" olmayacağını söyler. Dil bir iletişim aracıdır ve her dil, kendisini oluşturan topluluğun iletmek ihtiyacında olduğu anlamları iletmeye yeter. İletilecek yeni anlamlar belirirse, dil de, kendi bünyesi içinde, bu anlamları taşıyacak yeni biçimler bulabilir. Bütün diller gelişmeye açıktır. Dili konuşan topluluğun ihtiyaçlarına göre, dil alabildiğine zenginleşebilir, incelenebilir. Dilbilimcilerin bu yapısal özelliği kanıtlamak için sık sık verdiği bir örnekle, Eskimolarda karın ve buzun çeşitli durumlarını anlatan kelimelerin sayısı başka hiçbir dillekilerle karşılaştırılmayacak kadar çoktur. Öte yandan, elbette Eskimoların "otomobil" anlamına gelebilecek bir kelimeleri yoktu. Ama bunun olmaması da Eskimo dilinin yoksul olduğunu değil, sadece otomobil gibi bir nesnenin o dili konuşan insanların hayatına girmemiş olmasını gösterir. Başka bir söyleyişle, bu nesneyle Eskimolar karşılaşır ve ona kendi dillerinde bir karşılık bulmak isterlerse, dillerinin yapısı buna imkan verecektir.

Şu halde, "yoksul" dil veya "ilkel" dil diye bir şey olamaz. Her dil, hiç değilse potansiyel olarak, en karmaşık ilişkileri anlatmaya yeter. Tabii bu arada, "ilkel" diye bilinen bir dilde bir anda anlatılan son derece ince nüansları, "gelişmiş" diye bilinen dillerde ancak uzun cümlelerle anlatabildiğimizi de ekleyebiliriz.

Diller bu anlamda "eşit"tir, ama kültürler eşit değildir. Bunu "ileri" ya da "ilkel", "aşağı" ya da "yukarı" gibi değer yargıları verme anlamında söylemiyorum. Eskimo kültürünün otomobili yaratmamış olması benim açımdan Eskimoların ilkelliğini veya "aşağı"lığını göstermiyor. Gelgelelim, şu dünyamızda, kültürlerin kendi içsel değerleri ne olursa olsun, otomobili yaratmış bir uygarlıkla yaratmamış olanı karşı karşıya geldiğinde, ikisi arasında önemli bir dengesizlik başgösteriyor ve bu denge sonunda fiziksel bakımdan daha güçlü olanın lehine değişiyor (ya da öyle görünüyor). Burada "fiziksel"i de askeri anlamda kullanmıyorum; ele alınan kültürün dayanma gücünü kastediyorum

bununla. Biraz fantastik bir varsayım olarak diyelim ki, Eskimolar karşılaştıkları otomobilleri tepelediler. Ama otomobilin kendisine muhtaç kaldılarsa, onu yaratan kültüre yenik düştüler demektir. Benzer bir biçimde, Orta Asya'dan gelen Türkler de fethettikleri toplumların kültürlerini benimsemek zorunda kalmadılar mı?

Karşı karşıya gelen diller, soyut yapılarıyla, ne kadar "eşit" olurlarsa olsunlar, o dilleri konuşan topluluklar aynı şekilde eşit olmadıkları için, aralarındaki alışveriş de eşit olamaz. Hele ulusçuluk bilincinin gelişmediği bir dönemde olup bitmiş bir karşılaşmada, X dilini konuşan insanların gördükleri yeni nesnelere kendi dillerinde yeni karşılık türetmektense, Y dilini konuşan insanların bu nesnelere önceden vermiş olduğu adları kullanmaları kadar doğal bir şey olamaz. Örneğin, deniz kıyısına inen Türkler burada gördükleri ve ilk olarak tanımaya başladıkları balıklar arasında, bildikleri şeylere çok benzeyenlere kendi dillerinden ad takabilmişlerdir: "kılıç", "kalkan" gibi. Ama yüzlerce başka çeşit söz konusu olduğunda, "kefal", "palamut", "melanur", "sinagrit" gibi Rumca adları benimsemişlerdir.

Gündelik hayatta bu gibi alışverişler olması çok doğal, ama seçkinlerin Türkçe'den çok Arapça'ya ve Farsça'ya yaslanan yepyeni bir dil oluşturmaya giriştikleri, bunu sonucunda ortaya yapay bir dil çıktığı da doğru. Ama dünyada karma dili olan tek toplum da biz değiliz. Bugün konuşulan İngilizce'nin yüzde ellisinden fazlası, yerli Anglo-Sakson kaynağından gelmeyen kelimelerden (Norman istilası yoluyla gelen Fransızca, Hıristiyanlık yoluyla gelen Latince, İskandinav işgali yoluyla gelen İskandinavca) oluşur. Sanırım bu oran bile Türkçe'ye göre, hele şöyle bir elli yıl öncesinin Türkçesine göre, daha olumlu. Ama bir dile bakarken, ölçütümüz ne olmalı? Osmanlı toplumundan beri bir sorun olma özelliğini koruyan dil, sonraları daha da büyük bir sorun haline geldiyse, gerekli ölçütlerin bulunamamasının bunda payı olmalı.

Türkçe, Arapça ve Farsça'dan oluşan karma Osmanlı dilinin ortaya çıkması ve gelişmesi, çağdaş dünyada alıştığımız birçok belirleyici kavramın henüz bilinmediği bir çağda gerçekleşmişti. Bu dili oluşturan yönetici sınıf için, Osmanlıca'nın karma olması ya da olmaması fazlaca önemli değildi. Gerçi bu dönemlerde de daha sade bir Türkçe'yi savunanlar çıktı: Osmanlı olmayan Karamanlı Mehmet Bey ya da Âşıkpaşazade gibi. Ancak, bu türden çıkışları, kendi dünyamızın mantığı çerçevesine oturtarak bunları erken ulusçu tepkiler gibi görmek yanlış olur. Bu tepkilerin ardında, etnik sorunlarla iç içe geçmiş durumda sınıfsal sorunlar yatıyordu. Örneğin, Âşıkpaşazade, döneminin yeniliği olan "devşirme"liğe karşı çıkıyordu. Yani, Osmanlı devletinin ilk kurucuları olan Türkmen beylerinden yanaydı. Buna bakarak Âşıkpaşazade'nin milliyetçi olduğunu mu söyleyeceğiz? Hiç değil. Onun istediği, Osmanlı'nın merkezîyetçi tutumuna karşı uç beylerine ağırlık tanıyan, daha "feodal" bir yapıydı. Padişahın merkezîyetçiliği sağlama almak için kullandığı güç devşirmelerden değil, Türklerden oluşsa da, Âşıkpaşazade kendini yakın bulunduğu Türkmen beyleri adına gene itiraz edecekti. Yazarken kullandığı dil daha Türkçe'ydi, çünkü bağlı olduğu beylerin dili böyleydi. Padişahların kurma yolunda olduğu merkezi devlet ise, kozmopolitleşmek zorunluluğunu duyuyordu; Türk değil, İslam temelini benimsemesi gerekti. Bunun, keyfi değil, tarihe de uygun bir seçim olduğu, Osmanlı devletinin birkaç yüzyıl süren başarılarından da bellidir.

Dolayısıyla Osmanlıca Osmanlıların İslam uygarlığı içinde kurmaya çalıştığı sentezi olduğu gibi yansıtır. Osmanlı devletinin kendi uyruklarıyla kurduğu ilişkilerin mantığına uygun bir biçimde, halkın bütününe aşağı yukarı eşit derecelerde uzaktır. Kendini toplumdan tamamen ayrı, toplumun tepesinde gören devlet için, bu karma dil son derece uygundur. Hattâ, ulusallık bakımından Selçuklular'a göre biraz daha ileri sayılabilir. Çünkü orada askerlik dışında yöneticilik görevlerini yerine getiren ulema tamamen Farsça eğitimden geçer ve resmen Farsça kullanırlardı.

Seçkin Kültürü Halk Kültürü

Cumhuriyet ilericiliği, Osmanlı tarihinde bulduğu bütün kusurları saraya yükleyerek halkı da bunlardan "tenzih" etme eğilimindedir. Bu ön yargılı bakış yüzünden seçkin kültürle halk kültürü arasında kesin ayrımlar, uçurumlar olduğu varsayılmıştır. Böylece halk dili ve saray dili, halk müziği ve saray müziği, halk edebiyatı ve dîvan edebiyatı, aralarında hiçbir benzerlik bulunmayan apayrı yapılar gibi görülür. Gerçekten de Osmanlı tarihi, halkla seçkinlerin kültürleri arasında büyük ve çok önemli kopukluklar görülen bir tarihtir. Ama iki kültür birbirini bütünüyle dışlamamış, daha çok birbirine paralel bir biçimde ilerlemiş ve arada pek çok karşılıklı geçiş olmuştur. Sözün kısası, seçkinlerin dillerini Arapça ve Farsça ile tika basa doldurmalarına karşılık halkın ulusçu bir tepkiyle buna tepki gösterdiğini ve dilsel arılığını korumaya çalıştığını düşünmek yanlış olur. Halkın konuştuğu dile daha çok yabancı öge sızmamışsa, bunun nedeni böyle bir tepki falan değil, halkın eğitim aygıtlarından uzak olmasıdır.

Böyle olduğu halde, yalnız Arapça ve Farsça'dan değil, Anadolu'da yaşayan bütün etnik topluluklardan öğeler halkın konuştuğu dile girmiş ve yüzlerce yıl içinde yerleşmiştir.

Osmanlıca'nın yapaylığında elbette bir sağlıksızlık potansiyeli vardır, ama halkın dilini konuşması aynı şekilde sağlıksız görülmemeli. Seçkinlerin dili, ister bürokratik, ister edebi, ister başka nedenlerle olsun, yapmacılığa her zaman açıktır. Ama halk dilinde iletişimsel bir işlevsellik her zaman için uzun vadede belirleyicidir. İşlevsiz olan yaşayamaz.

Osmanlı devletinin Osmanlı toplumuyla ilişkisi uzun süre değişmediği için varolan dilsel yapı bir sorun çıkarmadı. Bunun bir sorun halinde görülmesi, Osmanlı devletinin yeniden uygarlık değiştirme zorunluluğu duymasıyla başlar. Tanzimat, geniş kapsamlı dil tartışmalarının başladığı ilk dönemdir. Bu dönemde birçok yenilik yapılmakla birlikte, sorunun ele alınışı bir "özleşme" değil, bir "sadeleşme" biçimindedir. Değişimin nasıl bir tarihi bağlamda yer aldığı Tanpınar'ın şu özetinde açıkça görülür:

"Türk nesrinde değişiklik daha ziyade resmî dilde ve onun bir kolu gibi görünen gazete dilinde başlar... Devletin içinde bulunduğu siyasi güçlük, yabancı devletlerle olan münasebetleri artırdığı gibi, hükümet efkârı umumiyyeden müzaheret istemeye de sevk ediyordu." [1]

Türkiye tarihinde hemen hemen her yenilik konusunda olduğu gibi burada da ilk itki tepeden, "resmî" kanaldan gelmiştir. Değişiklik gereğini duyan yazar, edebiyatçı ve düşünürler belki vardı, ama onlar da ancak devletin inisiyatifıyla ortaya çıktılar. Tanpınar yukarıdaki kısacık paragrafta iki can alıcı noktaya da değiniyor. İlk, Osmanlı devleti

tarihinde ilk kez olmak üzere, devlet kendi dışında bireyleriyle bir "iletişim kurmak" ihtiyacını duymuştur. Kimdir bu kamuoyu? Elbette Anadolu'daki köylüler değil (bugün bile öyle olduğu söylenemez). İstanbul'da ve bir iki büyük merkezde bir avuç adamdır bunlar. Eğitimleri –eğitimsiz olsalar zaten gazete okuru olamazlar– Osmanlı mantığı çerçevesinde olmuştur. Gene de, devlet resmî dilinden taviz vermedikçe anlamamaktadır bu kamuoyu ile. Dolayısıyla resmî dil sadeleştirilmekte, bu da doğal olarak genel düzyazı diline yansımaktadır. Yeni bir dil oluşturmak söz konusu değildir. Sadece, bir zorunluluk yüzünden, devlet, her zamanki alışkanlığından vazgeçerek, "resmen" olanı "fiilen" olana yaklaştırmakta, yani konuşulduğu gibi yazmaktadır (Namık Kemal'in padişaha yazdığı bir mektupla arkadaşına yazdığı bir mektubu karşılaştırırsanız, iki dilin farkını görürsünüz).

Batıya Açılma

İkinci olay ise Batı'ya açılmadır. O zamana kadar zorla kapı dışında tutulan Batı uygarlığını daha fazla bekletme imkanı kalmamıştır artık. Ama açılınca da, içeri seller akmak durumundadır. İlk belirleyici karşılaşmalar yine pratik alanlarda olur. Örneğin, tıp terimleri, hukuk terimleri gibi sorunlar çıkmıştır Osmanlı devletinin karşısına. (Ağâh Sırrı Levend bu konuda bilgi veriyor.)[2] Uygarlık, hele bilim, "terimsiz" ele alınamaz. Bunları almak zorunlu olduğuna göre, ne yapılacaktır? Osmanlı uygarlığı, bu noktada, asıl eksikliğinin bilincine varmalıydı: Kelimelerin yetersizliği, dilin yetersizliği değildi söz konusu olan. Birkaç yüzyıldır bu biçimde düşünmemişti Osmanlı uygarlığı. Dolayısıyla eksik olan bir kavramın adı, kelimesi değil, kavramın kendisiydi. Bu tarihlerde, "kavram" kavramını tartışacak bir kelime bile bulunmadığını hatırlayalım –ya da, Muallim Naci'nin "tenkid" mi demeli, "intikad" mı tartışmasını. Ne deneceği o kadar önemli değildi. O kavramın kendisi oluşmamıştı henüz (şimdi buna "eleştiri" diyoruz da, "eleştiri" yaparken gerçekte ne yaptığımız hâlâ şüpheli). Bu yeni "istilâh"lar Arapça'dan mı bulunmalıydı? Yoksa Ali Suavi'nin dediği gibi, Batı dillerinden Türkçe telaffuzla uydurularak mı alınmalıydı? Tanzimat döneminde, bu gibi kavramlara Türkçe karşılık aranacağına pek akla gelmediği görülüyor. Bu sorun karşısında da, en önemli iş yapan, resmî bir kuruluş, "Terceme Odası" oldu. Pek çok Osmanlı aydını bu kurumda yetişip "aydın" olmuştur. Türkçe'nin söz konusu durumunda, yabancı dil bilmek aydın olmanın ilk ve zorunlu koşulu haline gelmişti.

Tanzimat'ta edebiyatçılar da devlet gibi, "kamuoyu" ile karşı karşıya geliyorlardı. Dolayısıyla dil konusunda onlar da benzer bir tutum benimsediler. Hele tiyatro ve roman gibi, sayısı görece çok alıcılara hitap etmesi gereken türlerde, konuşma dilinin söyleyişini egemen kılmaya çalıştılar. Gene de, gerek romanda, gerekse tiyatrodaki sık sık başvurulan "tirad"larda, dil hemen ağdalıyor, yapaylaşıyordu ("resmî duygulara" hitap eden "resmî duygu dili"). Bu dönemde yapılanlar, daha sonrakilere göre çok küçük çaplı diye küçümsenebilir; ama atılan adımlar önemli ve belirleyiciydi. Tarihi doğrultuya uygundu. Latin alfabesinin alınıp alınmaması bile bu dönemde tartışıldı (tabii "hezeyan" niteliğinde pek çok şey söylendi).

Tarihe ve edebiyata Türkçe'nin özleşmesi perspektifinden bakanlar, bu dönemi izleyen Edebiyat-ı Cedide hakkında olumsuz yargılara varırlar. Gerçekten de, bu akımın

başlıca temsilcilerinin kimsenin bilmediği sözlüklere dalıp çıkarak ölü kelime bulmaları, bunları estetik matahmiş gibi şiirlerinin arasına tikiştirmaları onaylanacak bir şey değildir. Ama, uygulamadaki yanlışlarına rağmen teoride doğru bir şeyi savunuyordu Servet-i Fünuncular. Özellikle şiirde, kelimenin önemine işaret ediyor, kelimenin çağrışımsal sıcaklığının şiir için vazgeçilmezliğini öne sürüyorlardı (bunun için sözlükten ölü kelime avlamak ne kadar geçerlidir, o da ayrı konu). Bu iddiaları bugün şöyle özetleyebiliriz: Temelde toplumsal bir dava olan dilsel "özleşme" edebiyat anlatımına yatkın olmayan bir dil yaratabilir; yani, dilin anlatım imkanlarını yoksullaştırabilir. Gelgelelim, bu edebiyat ve şiir akımının, herhangi bir dışsal zorlamaya aldırmandan dili istediği gibi kullanmasına rağmen ortaya doru dürüst bir estetik nesne çıkaramamış olması da ilginçtir.

Necib Asım'ın Türkçeciliği, olayın Tanzimat döneminde aldığı boyutları aklı başında bir biçimde özetler:

"Yalnız istediğim, Türkçemizin mütemeddin bir kavm lisanı olduğunu ve terakkiyatına himmet olunursa bugünkü Avrupa lisanlarından aşağı kalmayacağını ispattı. Hatta safi Türkçe birkaç makale yazmışım da o maksada mebni idi. Bunu görenler lisanımızdan, bütün Arabiden, Farisiden, Avrupa dillerinden aldığımız kelimeleri çıkarıp yerine Çağataycadan, Kıpçakçadan, Özbekçeden, Azerbaycandan vesaire kelime koymak istiyorum sandılar. Hatta o fikri de beğenerek münasib görenler ve "mektup" yerine "bitik" yazanlar da bulundu. Yine tekrar ederim, fikr ü nazarım hiç de öyle değildir. Özendiğim şey, bugün Osmanlıların, amma haniya terbiye ve malumatı orta halli olanların hepsine yazdığımızı anlatacak bir lisan kullanmaktır. Arabi, Farisiden aldığımız kelimelerin lüzumlularını, taammüm edenlerini çıkarmak lisanı züğürtleştirir. Bunlardan, fakat makul bir surette iktibas etmemek öyledir. Şimdiye kadar lisanımızda kullandığımız bu kelimeleri ikbaya mecburuz: Bunların da içinde şu son zamanlarda kullanılmaz derecesine kadar gelenler vardır, onları da artık kaale almamak lazım. Arabi, Farsî terkiplerden mümkün merteye sakınılabılır. Yahut İranlılar gibi mutabakat filan kaideleri atılır, Türkçenin hakimiyeti gösterilir. Avrupa lisanlarından da kelime almaya mecburuz. Bugün posta, telgraf, telefon, fotoğraf, kronometre gibi ulum ü fünuna sanayi ü bedayia ait kelimelere mukabil Arapça veya Farsî'den karşılık arayacağımıza, o suretle kamuslar ferhenkler karıştırarak kıymetli vakitlerimizi geçireceğimize bunları olduğu gibi kabul etmeliyiz." [3]

Meşrutiyet Döneminde

Meşrutiyet ise, yüzeysel bir bakışla, Tanzimat'ta başlayan sadeleşmenin daha ileri bir aşaması olarak görülebilirse de, aslında bu dönemde yeni bir öge soruna eklenmiştir. Bu, yeni bir biçimde tanımlanan milliyetçilik ögesidir. Gerçi Necib Asım da, Türkçe'nin Avrupa dillerinden aşağı kalmayacağını kanıtlamak isterken ulusçu denebilecek bir tavır gösteriyor. Ama Necib Asım ulusu ırk temeline göre tanımlamıyor. Dildeki yabancı öğelere karşı aldığı "liberal" tavır da buradan kaynaklanıyor. Oysa İI. Meşrutiyet ulusçuluğu, artık "ırk" ögesini de içermektedir. Dolayısıyla dilin arılığı, dilin yetkinliğini karara bağlamada başvurulacak ana ölçüt olmaya başlamaktadır. Aradan geçen zaman içinde toplam ideolojik atmosfer değiştiği için Tefik Fikret ve Halit Ziya gibi, ağdalı Osmanlılarıyla ünlü eski Servet-i Fünuncular bile sözgelişi Mehmet Emin Yurdakul'un

şiiirlerini övmekte (kullanılan dille şiiirsel değeer arasında bir ayırım yapmayı da unutarak) ve akımın daha da genişlemesini dilemektedirler.

Bu yeni ulusçuluğun olumlu bir yanı, Türkçe kökenlerin yeniden canlandırılması gereğini hatırlamış olmasıdır. Örneğin, yukarıdaki alıntıda "fotoğraf" gibi kelimeler için Arapça ve Farsça sözlük karıştırmanın gereksizliğine değinen Necib Asım, bu dönemde,

"Bize kalırsa gerek kelime gerek ıstılah bulmak için ibtida Türkçe lehçeleri karıştırmalıyız."[4]

Diyor. "Sergi" dururken "meşher" demenin anlamsızlığını vurguluyor. Öte yandan, bugünkü özleşmecilerin "Osmanlı uzlaşmacılığı" diyeceği ılımlı tutumundan da vazgeçmiyor. Örneğin:

"(...) "kongre" sözü cümlelerin bildiği bir elimedir. Bunun yerine "mü'temer" kelimesini sokuşturmakta bir mana tasavvur edemiyoruz"[5]

İrk kavramını o güne kadar görülmemiş bir biçimde vurgulayan yeni milliyetçilik akımı, başlangıçta çok belirgin değildi. Daha çok Selanik çevresinde uyarlı bir ideoloji görünümü başlıyordu. Ziya Gökalp'le birlikte Ömer Seyfettin de bu anlayışın ilk bilinçli sözcülerindendi. Genç kalemler çeşitli alanlarda ve bu arada dil alanında yapılan tartışmalarda bu kimliğini zaman içinde ortaya koydu. Bu kimliğin bundan sonraki tartışmalarda ağırlık kazanmasında politik-tarihi gelişmelerin de payı oldu. Özellikle Balkan Savaşı, Türklük kökenine bağlı bir milliyetçiliğin Osmanlı ufku içinde daha gerçekçi ve daha sağlam temele dayanan bir ideal gibi görünmesini kolaylaştırmıştı. Osmanlı aydınları, dil sorununu, darda kalmış Osmanlı devletinin başka sorunlarından ayıramıyorlardı ve böyle olması herhalde anlaşılır bir şeydi. dolayısıyla özellikle Meşrutiyet döneminden sonra Türkçe, Türkiye'yi ilgilendiren çeşitli sorunların, bunların ideolojik yansımaları olan çeşitli "sorunsal"ların bir parçası oldu. Uluslaşma, uygarlaşma gibi temel sorunsallar dil konusunda belirli tavırları da zorunlu olarak içermeye başladılar. Örneğin Balkan Savaşı öncesinde kurulan Türk Derneği'nin tüzüğünün ikinci maddesi, dil sorunuyla uyanmaya başlayan ulusçuluk bilinci ve ayrıca öteden beri süregelen "uygarlaşma" özlemi arasındaki bağları gösterir:

"Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve haldeki âsâr, e'fal, ahvâl ve muhitini öğrenmeğe ve öğretmeğe çalışmak, yani Türklerin âsâr-ı atıkasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolocyasını, ahval-i ictimaiyye ve medeniyat hâzıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp taraştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak, imlâsını ona göre tetkik etmektir."[6]

O gün yaşayan Osmanlı aydınının dolaysızca gördüğü durum, eski imparatorluğun "elden gidişi"dir. Yüzyıllardır yüzü Batı'ya dönük duran Osmanlı devletinin bu konumu ile Batı'ya üstün gelme umudu kalmamıştır. Ancak, bu ezikliği duymakta olan bu aydın, aynı zamanda bir vakitlerin güçlü imparatorluğunun gururlu mirasını da varlığında yaşatmaktadır. Bu nedenle, Batı karşısında yenilmeye karşılık yeni bir alanda büyümeyi düşlemektedir (İmparatorluk geçmişi olmayan bir başka yoksul ülke, örneğin bir Nijerya ya

da Kongo, ezikliğine karşı tepkisini bir imparatorluk kurma özlemiyle dengeleyemezdi). Bu yeni alan belli ki Doğu'dur. Yani, ya İslam, ya da Türklük temeline bağlı olarak büyümek ve Batı'nın gücüne karşı böyle bir yeni güç kazanmak, o günün aydınlarına çekici bir hedef gibi görünmeye başlamıştır. Dil de, işte bu çok kendine özgü "sorunsal"ın bir parçası haline gelmektedir. Doğal olarak, İslamcı büyümeden yana olanlar Osmanlıca'nın bileşiminden şikayetçi değillerdir. Türklüğü temel alanlar ise bu dilsel yapıyı uzun vadeli amaçlarına bir engel gibi görme durumundadırlar.

Tartışmalar ilerledikçe, bütün bu ütopyaların gerçekleşmesinde dilin çok büyük bir payı olacağı inancı da derinleşti. Dili bir "iletişim aracı" olmaktan çıkarıp bir büyük sosyo-politik ütopyanın aracı haline getiren Osmanlı aydınları, istedikleri dilsel değişimin gerçekleşmesiyle birlikte hedeflerine çok yaklaşacaklarını sandılar. Örneğin bir İzmir Gazetesine yazı gönderen Mehmet Şükrü adlı biri, bu özelemleri net bir şekilde dile getiriyor (daha sonra, Ankara'daki ilk BMM'nde "ikinci grup" üyeleri arasında yer alan Mehmet Şükrü olabilir):

"Yeni lisan muarızları bilsinler ki yazıları, fikirleri, Türklük muhitinin bir milimetre ilerisine bile geçemiyor. Onun için ıktıza ederd ki lisanlarında ve duygularında bir asalet; Türklük asaleti bulunsun. (...)

Ölü mezarları önünde huzû ve huşu ile eğilen, harbin tehlikeli meydanlarında telaşsız atlar oynatan, en büyük birkaç milleti mahvedecek kadar cesim felakatlere cesur ve mütehammil göğüs gererek büyük Türklüğü şimdiye kadar, kısmen olsun, niçün ifade edemediler? Niçün neslimizin büyük seciyyeleri kalemlerinden bir türlü akmak istemiyor? Tegannisiyle milleti harekete getirecek şarkılar nerede? Cenk meydanlarına, düğüne gider gibi, şen ve beşuş koşan erlere şimdiye kadar hangi türkülerini terfik edebildiler? Edemediler; çünkü yazıları bizim ruhumuzu, Türklük hissimizi okşamıyor, lisanlarını samimi bulmuyoruz." [7]

Bu mantık çizgisi bir hayli ilginç. Epay abartılmış gibi görünse de, sözünü ettiğim çeşitli iç içe geçmiş sorunsalların iyi bir özetini veriyor. Görüldüğü gibi, yazar, Türklüğe özgü duyguları anlatacak bir dil istiyor. Osmanlı yazarları bu duyguları bulamamış ve anlatamamışlar, çünkü ellerindeki dil buna elverişsizmiş. Böyle bir düşünce çizgisinin, dilin "özleşmesi"ni nasıl önemli bir hedef gibi göreceği, bu özleşmeden ne kadar büyük toplumsal sonuçlar bekleyeceği bellidir. Herhalde yaşasaydı, 1981'de dil adamakıllı özleştiği halde örneğin dünya futbol kupası maçlarının hepsinde yenildiğimizi görseydi, buna inanamayacaktı. Çünkü Osmanlı aydınınının bütüncü zihniyetinde, dilin özleşmesiyle iyi futbol oynama arasında da bir ilişki olmalıdır.

İkinci derecede ilginç bir nokta da yazarın hamasi duygusal retorisi. "Düğüne gider gibi savaşa giden erler", "aziz şehitler" vb. bilinen klişelerle örülen bu retorik, söylemi kullananı dokunulmaz bir noktaya koyuyor. Buradan, kendisi gibi düşünmeyenlere yönelteceği suçlama, "hıyaneti vataniye"den aşağı olamaz. Osmanlı aydınını bütüncü zihniyeti, farklılığa bir açıklama bulamadığı için, kendi haklılığına inandığı ölçüde muhalifinin ihanetine de içtenlikle inanır. Hoşgörüsüzlüğümüzün temeli de herhalde burada yatmaktadır. Bu yüzden tartışmaz savaşıyoruz, eleştirmez kahrederiz.

Balkan Savaşı ve Türkçecilik

Balkan Savaşı'nın Türkçeciliğe hız verdiğine değinmiştim. Bu da, daha karmaşık bir gelişmenin içinde bir ögeydi. Örneğin bu dönemde İttihat ve Terakki halkın milliyetçiliğini körükleyecek bir edebiyat yaratılmasını istemiş ve yazarlara bolca para vererek böyle bir edebiyatın kurulmasını sağlamıştı. Savaş sırasında görece bağımsız denecek birçok dergi kapanmış, buna karşılık devletin çıkardığı dergilerde devletin istediği edebiyat yapılmıştı. Bu durum, Türkiye tarihinde politik yapının genel kültürel yapıya müdahale ve onu belirleme biçimleri göstermesi bakımından ilginçtir.

Balkan Savaşı'ndan sonra yayımlanmaya başlayan Türk Yurdu ve Türk Sözü gibi dergilerde, oldukça doğal bir gelişmenin sonuçlarıyla karşılaşırız. Savaş milliyetçilikle birlikte bir tür popülizm de yaratmıştır –savaşta halk gerekli olduğuna göre, böyle olması doğal. Popülizm ise, dilde de sadeleşmeye gitmek zorundadır. Nitekim, Türk Yurdu'nun çıkış gerekçesi olarak yazılan yazı, Türk halkının ağzından yazılmıştır ve aydınları suçlamaktadır:

"İbtida bana bir dil, bir edebiyat lazım. (...) eski yıpranmış âletlerimi atarak yeni makinalar kullanacağım. Toprak sürmeyi, hayvan beslemeyi, köy idare etmeyi, yol yapmayı, mekteb açmayı öğreneceğim. Gizli duygularımı, şuursuz mefkûrelerimi kalbimden çıkararak ortaya koyacağım. Dinimin esaslarını bularak gerçekten İslâm ümmeti olacağım.

Bu işi yapmak için bu gördüğünüz aç, çıplak, sıtmal oğullarımla, zavallı, yoksul kızlarımla çalışmaya niyet ettim. Siz de benim evlâdlarım değil misiniz? Siz de yapma dilinizi, yalancı bilgilerinizi, boş ve faidesiz gururlarınızı bırakarak bana gelir, benimle beraber çalışır mısınız?"[8]

Bu tipik "jakoben" söylemde, aydın, halk adına konuşup halkın ihtiyaçlarını dile getiriyor. Halk şu anda "gizli duygular" ve "şuursuz mefkûreler"le dolu. Bu sözleri onun ağzından söyleyen aydınlar her nasılsa o mefkûrelerin ne olduğunu biliyorlar. Böylece, bu potansiyelin gerçeğe dönüşmesi, o aydınların dediklerinin olmasıyla mümkün. Halkın ne istediğini böyle iyi bilen, onu inatla savunan ve sonuçta "halkın iradesine karşı davranıyor" diye rakiplerini temizleyen bu aydınlar ülkemizde hiçbir zaman eksik olmadı. Yalnız talihsizliğe bakın ki, onların halkta böylesine "isabetle teşhis ve tespit ettikleri" özelemleri halk kendisi hiçbir zaman anlayamadı.

Yukarıdaki metinde, bir kez daha, dil sorunu ile genel kalkınma sorununun kesin bir şekilde özdeşlendiğini görüyoruz. Dilin sadeleşmesi, ham uygarlaşma, hem ulusallaşma için zorunlu görülmektedir. Kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerine dayanan, despotik ve bürokratik toplumlarda, halkınkinden ayrı, ağdalı bir seçkin dilin bulunması, sonra da, modernleşme sürecinde bu dilin "anakronik"leşmesi doğaldır. Ancak, dili değiştirerek bir toplumu kalkındırma ülküsü, o dönemin Osmanlı aydınına özgü bir şey olmalı. Bugün Turgut Özal ihracatı artırmak için bir dil reformuna gerek olduğunu söylese kim bilir ne kadar şaşardık. Ama Türk Yurdu'nda yazan aydınlar köylünün makine kullanması ile halkın dilinin değişmesi arasında çok daha dolaysız bir ilişki kurabiliyorlardı.

Politik Bir Araç Olarak Dil

Hüseyin Kâzım Kadri, büyük bir Turan sorunu çerçevesinde Türk diline şöyle bir gelecek tasarlıyor:

"Türkistan-ı Çini'den Avusturya hududlarına kadar uzanan kıtaat-ı vesî'ada mütemekkin akvam-ı Turaniyye arasında münasebet-i siyasiyye husulünü te'min etmek üzere Türk lisanının muhtelif lehçelerini birleştirmek lüzumunu bu gün değilse bile yarın bütün şiddetiyle hissedeceğiz; çünkü her kavm ve millet günün birinde kendi lisanı altında toplanmağa mecburdur. (...) Bu muhtelif lehçeler arasında daha ziyade rikkat ve nezaket kesbeden Osmanlı Türkçesini Türkistan'ın her tarafında umumi bir lisan-ı edebî ve fennî olmak üzere kabul etmek daha muvaffık olur sanırım." [9]

Burada da dil, Türk ırkının politik birleşmesinin sağlanması için gerekli bir araç. Yazar, biraz da kendinden yana yontup, kendi bildiği Osmanlı Türkçesi'ni böyle bir birleşmenin temeli olarak kabul ettirmek istiyor. Türkçe'nin özleşmesinin özleştirilmesinin bugünkü aşamasına vardığımızda, Asya'daki Türklerin dillerinden daha uzaklaşmış durumdayız oysa.

Aynı dönemde İkbâl gazetesinde çıkan bir yazıda, Türkçe'nin sadeleşmesi konusunda ağırlığın, bir iletişim aracı olarak dil anlayışından, ulusallığın asli ögesi olarak dil anlayışına doğru kaydığı açıkça görülmektedir:

"Bir dilin avam tarafından anlaşılıp anlaşılmaması meselesi bizce gayet mühim olmakla beraber, ikinci derecededir. Birinci derecede "milliyet" hususu gösterilebilir, zannederiz. Bu "milliyet" ise "Türklüktür". Madem ki bu millet Türktür. Öyle ise anın Türkçe öz dili olmalıdır. Bu anın varlığına, namusuna tealluk eden birinci hassadır." [10]

Bu kayma, stratejik bir öneme sahiptir. Bundan sonra, dilsel "kullanım", dilciler için bir ölçüt olmaktan çıkacaktır. Bunun yerine, halktan ve halkın dili kullanımından bağımsız, şu veya bu biçimde tasarlanmış bir "dilsel doğruluk", dil çalışmalarında kılavuz durumuna gelebilir. Bu "doğruluk", kitle kullanımından kaynaklanmadığına göre, küçük bir uzman grubunun saptadığı bir şey olacaktır. Eğer ortada birden fazla uzman grubunca temsil edilen ayrı görüşler varsa, bunlardan hangisinin akademik dil çalışmalarına yön vereceği –Türkiye gibi bir ülkede– bir politik denge sorunudur. Nitekim, Balkan Savaşı'ndan sonra kurulan Maarif Nezareti'ne bağlı "İslahat-ı ilmiyye encümeni", dilde doğruluğun bir ölçütünü vurgulamıştır; Ziya Gökalp'ın alaylı bir şekilde aktardığı bu anlayış, ortodoks gramerciliğin, Osmanlıca gibi karma bir dille karşılaşması nedeniyle saçmalık derecesi artmış, "absurd" bir biçimdir; Türkçe'nin serüveni içinde daha sonra başka "dilsel doğruluk" ölçütleri de uygulanacaktır, ama temeldeki tavırda değişen fazla bir şey yoktur. Gökalp hikayeyi şöyle anlatıyor:

"Bir zamanlar Darülfünun'da, felsefî ıslahatları tayin ve tesbit etmek üzere ilmî bir encümen teşekkül etmişti. Bu encümende fesahatçılardan biri "dikkat" kelimesi, "dakikince" sıfatından iştikak ettiği için "incelik manasına imiş. Bu iddiaya karşı "incelik" kelimesi lisanımızda varken, bu manaya dalalet eden "dikkat" kelimesine ihtiyacımız yoktur. Fakat, halkın kullandığı manada olmak üzere, bu kelime lisanımızın atılması mümkün olmayan elzem bir unsuru olmuştur, denildi. Fakat, mu'tariz kabul etmedi:

"Dikkat" kelimesi daima "incelik" manasına kalacaktır. Halkın kullandığı tabirleri ilim kabul edemez. Doğru olan kelimeler, kelimelerin eski şekilleridir. Kelimelerin hakikî manaları, isti'malle değil, iştikakla bilinir. Binaenaleyh "attention" kelimesine başka bir mukabil aramalıdır, cevabını verdi. Bu esasa istinadan, fesahatçılar "attention" kelimesine mukabil aramağa başladılar. Birisi "tahdik" kelimesini ileri sürdü, bir diğeri "iltifat" kelimesini teklif etti. Gûya "tahdik" kelimesi, "gözbebeği" manasına olan "hadeka"dan gelirmiş. Dikkat de bilhassa âmil olan gözbebeği imiş. "iltifat"ın Arabcadaki manası da "göz ucu ile bakmak"mış, "iltifat"ın lisanımızdaki manası başkadır denildi. "Öyle şey olmaz, Arabca, Acemce kelimeler bizim lisanımızsa kadim asaletlerini ve fesahatlarını muhafaza edeceklerdir. Avamın cehaletle yaptığı tahriflere galatat denilir. Bunların hepsini terkederek, kelimelerin kadim ve fasih şekillerine rücu etmek lazımdır" diye cevap verdi."[11]

İonesco'yu hatırlatan bu küçük senaryoda "doğruluk" ölçütünün kullanım (istimal) değil de etimoloji (iştikak) olduğunu görüyoruz. Öz Türkçecilerin tersine bu encümenin bazı üyeleri dilimizdeki Arapça ve Farsça kelimelerin kendi eski özlerine (kadim asaletlerine) uygun kullanılmasını istiyor. "Halkın kullandığı kelimeleri ilim kabul edemez". Temel felsefe bu. Böylece, "dikkat" yerine "iltifat" demek gerekiyor. Örneğin askerlikte, komutan gelirken çavuşun birliğe "iltifat!" diye bağırdığını düşünebilirsiniz; buna benzer pek çok saçmalık düşünebilirsiniz. Ama encümen üyeleri bu gibi şeyleri "iltifata almıyor"; çünkü onlar daha yüksek bir otorite tarafından, halka bir dil yapmak ve dikte etmekle görevlendirilmişler. Bu işi yaparken, "avamın galatat"ının ayaklarına dolanmasına izin vermeye hiç niyetleri yok. Doğru dili encümen temsil ettiğine göre, halkın da halt etmeyip onların istediği gibi konuşması gerek.

İttihat ve Terakki'nin politikalarını belirleyen önde gelen kişilerin çoğu "Türkçü" akıma öncelik tanıyordu. Ama Osmanlı devletinin gerçeklikleri onları daha uzlaşmacı olmak zorunda bırakmıştı. Bu yüzden, dil konusunda devlet katında başlayan çok radikal bir girişim olmadı. Kısa süre sonra Birinci Dünya Savaşı'na katıldığımız için zaten yığınla acil iş çıkmıştı. Savaştan sonra, ülkeyi bu felakete sürükleyen İttihatçılar kaçarken, onların temsil ettiği ideoloji de gözden düşmüştü. Bundan sonra dil sorunu gene tartışıldı, ama Atatürk'ün kesin bir hareketi başlattığı âna kadar görece durgun bir dönem geçti. Bu âna gelmeden önce, Türkçe konusunda oldukça derli toplu bir görüş sunabilen Ziya Gökalp'ın önerilerine kısaca göz atalım.

"Ay", "Kamer", "Mah" gibi aynı anlama gelen kelimelerin fazlalık olduğunu, bunlardan Türkçe olanların saklanıp ötekilerden vazgeçmek gerektiğini söyler. Bu gibi kelimeler arasında bir nüans oluşmadıkça, gerçekten de varlıkları dil açısından bir zenginlik değil, sadece bir yığılmadır. Öte yandan, "kameriye" veya "mehtap" gibi, bu kelimelerden türemiş başka kelimeler Türkçe'de hâlâ var, "tasfiyeci" bir anlayışla bunları da silip atmak istemiyorsanız, kalacak da. Ama bir dili konuşan herkes, kullandığı kelimelerin etimolojisini bilmek zorunda olmadığı için, bu da büyük bir sorun değil.

Gökalp, eskiden Türkçe'de varken unutulmuş, canlılığını yitirmiş kelimelerin diriltilmesine çalışmayı anlamsız ve gereksiz bulur. Oysa bu gibi kelimelerden canlanabilenleri (hattâ Gökalp'ın örnek diye verdiklerinden bazıları) olmuştur. Gökalp

bunu bir zorlamaya karşı söylediği halde, bir kural formülasyonu yaptığı ölçüde belki kendisi de bir zorlama içindeydi. Bu tür kelimelerin önerilmesinde –olay bir öneriyi aşırıp dikte etme biçimine dönüşüyorsa– herhalde bir sakınca yoktur. Nitekim yeni Türkçe bu yoldan önemli ölçüde zenginleşmiştir.

Yabancı Kuralların Atılması

Arapça ve Farsça kuralların da atılmasını savunur Gökalp. Gerçekten, her uygarlıkta ve dilde ödünç almak doğal, hattâ zorunlu olduğu halde, bir dilin öbüründen gramer kuralı alması oldukça tuhaf bir durumdur ve Osmanlıca'da buna fazlasıyla sık rastlanır. Bazı kalıntılarını hâlâ yaşıyoruz: "camisi" mi demeli, yoksa "camii" mi gibi? Çağdaş dilbilim bu konuda kullanıma ağırlık verir –az önce çalışmalarına göz attığımız "ilmî encümen"in tersine. Bu durumda "camisi" demek herhalde daha doğru olacaktır.

Gökalp haklı olarak, karşılığı bulunmadıkça Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılmamasını ister. Kitabından yararlandığım A. S. Levend, "Türk Dil Kurumu" da bu kanıdadır," diyor ama, o kadar basit bir sorun değil bu.

Bütün bu dil tartışması içinde Gökalp'ın özgül önemi, bilim diline daha çok ağırlık vermesindedir. Özellikle Gökalp'a kadar Osmanlı toplumunda evrensel anlamda bir bilim nosyonu gelişmediği için, Türkçe konusundaki tartışmalarda da bu alan cılız kalmıştı. Gökalp belki de ilk bu alandaki sıkıntısından ötürü Türkçe üzerine derinlemesine düşünmek zorunda kaldı: çünkü Batılılardan öğrendiği pozitivizmi Türkiye'de anlatacak dil bulunamıyordu. Bu yüzden Gökalp kendisi bir çok kelime, kavram türetmek zorunda kaldı: "mefkûre" gibi. Ancak, Gökalp'ın pratiğindeki tuhafılık, bu yeni kavramları Arapça köklerden türetmesidir. Böylece, Arapça'da olmayan yeni Arapça kelimeler türüyor ve bunlar yalnız Türkçe'de bulunuyordu!

Öte yandan Gökalp, uluslar arası bilim sözlerinin Türkçe'ye bu biçimde alınmasına da karşı değildi. Bütün bunlar onun dediği gibi yapılmıca ortaya eklettik bir dil çıkıyordu. Nitekim, dilin anlaşılmasından yana olanlar bugün Gökalp'ı yetersiz bularak eleştiriyorlar. Ancak, Gökalp'ın sorunu dilin arılaşmasından çok, dünya uygarlığının ortaya çıkardığı anlamları iletmeye yeterli kelimelere sahip bir dilin oluşmasıydı. Turancılığına rağmen, ırkçılığı dile uygulamanın yararına inanmıyordu. Bu açıdan bakınca savunduğu görüş anlamlıdır, kolayca yabana atılmaması da gerekir.

Bu konunun tartışmasını da ileriye bırakarak biz tarihi süreci izlemeye devam edelim.

Dilin arılaşmasına en sert tepki gösteren yazarlardan olduğu için öz Türkçecilerin en kızdığı kimselerden biri Cenap Şahabettin'dir. Fakat Birinci Dünya Savaşı sonrasında Cenap Şahabettin de az çok hizaya gelir ve fazlalık bazı yabancı kelimelerden vazgeçmeye razı olur. Cenap Şahabettin de, bir şair olarak, nüansların korunmasını, dolayısıyla yabancı da olsa bazı kelimelerin kalmasını istemektedir: "mükedder, mağmum, mahzun, münkesir, me'yus" gibi. Bu görüş de arılaşmacıların göstermeye çalıştığı kadar saçma değildir, çünkü bir dil, gerçekten, nüanslarının fazlalığıyla zenginleşir. Cenap Şahabettin Arapça kurallara göre yapılmış kelimeleri ileri sürüyor, ama bunların bazılarını bugün de "kederli, gamlı, hüznü" şeklinde kullanıyoruz. Şahabettin'in

bir tuhaf talebi yabancı sözlüklerde rastlanan her kelimeye bir Türkçe karşılık bulmak istemesidir. Şüphesiz yalnız Cenap Şahabettin'e özgü bir istek değildir bu. Türkiye'de yabancı dil bilen her aydın, Türkçe'nin eksiklerini ve ihtiyaçlarını bildiği o dile göre formüle eder. Örneğin İngilizce'de "sensual" ve "sensuous" kelimeleri var; ikisi de, yeni türeme kavramlarımızdan "duyusal" ile karşılanıyor. Oysa İngilizce'de ikinci kelimenin "şehvet"e daha yakın çağrışımları var. acaba biz de Türkçe bir başka kelime türetsek, örneğin "duymal" desek, bunu "sensuous" yerine kullansak, falan filan. Oysa İngilizce'deki bu ayırım başka Avrupa dillerinde bile olmayabilir. Bir dilin kendi gelişmesi içinde böyle nüanslar çıkabilir, ama bunlar vazgeçilmez şeyler değildir. Dil, anlamlarını bir kültürün içsel yaşayışıyla elde ettiği için her dilin kendine özgü olan ve başka dillere pek çevrilemeyen kelimeleri vardır. Cenap Şahabettin gibileri böyle bir öneride bulunurken, akıllarında Fransızca, İngilizce, Almanca gibi birkaç Avrupa dili vardır; yani, bakışları Avrupa-merkezlidir. Aynı şeyleri bütün dünya dilleri için düşündüğümüzde, önerinin saçmalığı ve imkansızlığı ortaya çıkar.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet döneminde dil tartışmaları sürüyordu. Bu sırada, alfabe sorunu tartışmanın can alıcı noktalarından biri haline gelmişti. Türkiye'de Tanzimat döneminden beri Latin alfabesinin alınmasını savunanlar olmuştu, ama böyle bir değişiklik muhafazakarlığın can damarlarından birini hedef aldığı için Latince'yi isteyenler azınlıkta kalmış, özellikle de devlet otoritesi, sorunu ele almaya hiç yanaşmamıştı. Arap alfabesi, Türkiye'yi İslam dünyasına bağlayan önemli köprülerden biriydi. Böylece, onun kalmasını savunanlar da dilsel gerekçelerden çok toplumsal, politik, ideolojik nedenlerle bu alfabaya bağlıydılar. Latin alfabesini isteyenler arasında da iki eğilim saptanabilir (ama bunlar çoğu zaman iç içe geçmiştir). Bunların bir tanesi, Arapça'yı savunanlarla aynı ideolojik zemine oturuyordu. Türk ulusallığına aykırı olduğu için karşı çıkıyorlardı Arap yazısına. Aynı zamanda, İslamiyet'in ve genel olarak dinin bu ulusal kimliği boğduğu ve böylece kalkınmayı durdurduğu düşünülüyordu. Bu görüşte olanlar, daha önce başka konularda gördüğümüz tavırlara yakın bir biçimde, alfabe değişikliğine neredeyse büyümlü bir anlam yüklüyor, alfabe değişince bütün sorunlarımızın ortadan kalkacağına inanıyorlardı. Öteki kamp ise, ulusallığı başka türlü anlamakta ve yorumlamaktaydı. Cumhuriyet tarihi boyunca gördüğümüz bu kutupsallıkta Doğuculuğu temsil edenlere göre, asıl Batı'nın Latin alfabesi alındığında ulusal kimlik elden giderdi. İzmir İktisat Kongresi'nden sonra Kâzım Karabekir, Latin harflerine sertçe karşı çıkmış, bunu isteyenleri "vatana ihanetle" suçlar gibi konuşmuştur (tartışma geleneğimizde bundan aşağı suçlama yoktur zaten).

Daha önceleri de dilin sadeleşmesinden yana olan Hüseyin Cahit, şimdi Latin alfabesinin kabulünden yanadır. Bunu, birinci kümedeki yazarların yaptığı gibi bir "ulusallık" gereği olarak değil de, pratik yararı için savunmaktadır:

"Biz memlekette ümmîliği azaltamayız. Çünkü harflerimiz buna manidir. Çocuklarımız mekteplerde üç sene, dört sene çalıştıktan sonra da doğru okuyamazlar. Çocuklarımız değil, hiçbirimiz her kelimeyi doğru telaffuz ettiğimizi iddia edemeyiz. Böyle lisan, böyle tahsil olur mu?"

Bizi şimdiki harflere rabteden şey nedir? Bu harfleri kullanmak için mecburiyyet-i diniyye yoktur. Millî harflerimiz de değildir. Bu halde Latin harflerini kabul ederek bir an içinde herkese okuyup yazma öğretmek suretiyle elde edebileceğimiz namütenahi faideleri neden istihfaf ediyoruz?[12]

Bu sıralarda Fuat Köprülü Latin alfabesinin alınmasına karşıdır:

"Latin harflerinin kabulüne taraf-dar olanlar, zannediyorlar ki Garb medeniyetine bu suretle daha çabuk ve daha kolay temessül edebiliriz. Halbuki Garb medeniyetin temessül harflerimizin tebdili ve Latin harflerinin kabulüyle olamaz."[13]

Köprülü'nün müdahalesinde de, dilin bir parçasının, dille ilgisi olmayan bir amaç için değiştirilmesi tutumundan söz ediliyor. Bu çerçevede şüphesiz Köprülü haklıdır. Alfabe değiştirmekle bir toplumun uygarlık anlayışı değişmez. Eğer Latin alfabesini böyle bir amaç için isteyenler vardıysa, beklediklerini bulmamış olmalılar.

Öte yandan, Arap alfabesinin kalmasını savunanlar da, buna dil-üstü bir anlam vermekteydi. Tarihimize ve İslam dünyasıyla bağımızın kopacağını düşünüyor, bundan ürüyorlardı. Böylece iki taraf da alfabeyle neredeyse büyümlü bir anlam yüklüyor, şu veya bu alfabenin davayı kazanması sonucunda bir takım mucizelerin gerçekleşmesini bekliyordu.

Arap alfabesinin Türkçe'nin yapısına çok uygun olmadığı açıktır. Vokallerin Türkçe'de önemli rol oynamasına karşılık Arapça'da sadece üç vokal işareti vardı ve örneğin "u", "ü", "o" ve "ö" yalnız "vav"la karşılanabiliyordu. Ayrıca, Arapça'da fonem işlevi gören bazı sesler Türkçe'de böyle olmadığı için, Arapça'daki üç "s", iki "z" vb. Türkçe'de fazlalık oluyordu. Latin alfabesinin konuşmayı kolaylaştıracağı inancı da yerindeydi (ancak, Arap alfabesini öğrenmekte o sıralar karşılaşılan güçlüklerin yalnızca bu alfabeyle özgü bir şey olmadığı, öğretme yönteminin ilkelliğinden de kaynaklandığı unutulmamalı). 1928'de Atatürk'ün Sarayburnu konuşması ile Latin alfabesinin kabul edileceği kesinleşmiş oldu. Atatürk bu konuşmada, "En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk hey'et-i ictimaiyyesi yeni harfleri öğrenecektir. Milletimiz yazısıyla kafasıyla bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir,"[14] diyordu.

Hüseyin Cahit gibi Atatürk'ün de, yeni harflerle okuma yazmanın kolaylaşacağına aşırı bir iyimserlikle baktığı bu sözlerden anlaşılıyor. Bin dokuz yüz seksenlerde hâlâ okuma yazma seferberlikleri yaptığımız göre, yalnız alfabenin sadeleşmesi, bütün halkın okur yazar olmasını sağlayacak bir değişim değildir. Ayrıca bu yeni alfabe ile daha yukarı bir uygarlık alemine girmenin amaçlandığı da görülüyor ki, söz konusu uygarlık Batı ise, bu yönde de okur-yazarlıktan çok ilerlemiş değiliz.

İlk Dil Kurultayı

Alfabe, Cumhuriyet yöneticilerinin Türk dili üzerinde yapmayı tasarladıkları geniş kapsamlı değişikliklerin yalnızca bir parçasıydı. Bu değişikliklerde 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (yani bugünkü Türk Dil Kurumu'nun) önemli bir rolü olacaktı. İlk dil kurultayında, o zaman muhafazakar sayılan görüşler Hüseyin Cahit'ten geldi. Daha önce dilin sadeleşmesinden yana olan, Cumhuriyet döneminde de Latin alfabesini savunan Hüseyin Cahit'in bu tavrı şaşırtıcı görünebilir; genellikle muhalif olmayı seçen bir mizaca

sahip olduğu için, sırf karşı çıkma amacıyla böyle konuştuğu sanılabilir. Ama aslında önceden söyledikleriyle çelişen bir yanı yok, Kurultay'da söylediklerinin. Kişisel kanımca, Türkçe üzerinde kopan tartışmalarda en tutarlı tavrı alan da gene Hüseyin Cahit. Şöyle diyor:

"Son yirmi beş sene içinde gittikçe kuvvetlenen sade lisan cereyanı bugün Arapça ve Acemce terkipleri dilimizden söküp götürmüş denilebilir. Yakın bir zamanda, ecnebî dillere ait kaidelerin tamamen maziye karışacağından şüphe edilemez. Bunun için bir şey yapmağa da lüzum yoktur. Çünkü zaten kendiliğinden olmaktadır ve olacaktır. Cereyan o kadar kuvvetli ve tabiidir ki koca bir akademi olsa ve aksini temin için uğraşsa bile muvaffak olamaz. 'Sevkitabii' ve 'aksülamel' bazı istilahlara birer terkip değildirlere. Bunlar, yerlerine daha sade ve ruha daha sokulgan Türkçe tabirler kaim oluncaya kadar yaşayacak birer kelimedirlere. Türk alfabesinin bu noktada yapabileceği hizmet pek büyüktür. Eski yabancı yazı ile kalsa idik bu birleşme ameliyesi yapılamazdı. Bugünkü yazımız bize bu sahada da hürriyet ve muvaffakiyet temin ediyor." [15]

Hüseyin Cahit burada, zorla yapma bir dil kurma girişimine karşı olduğunu belirtiyor. Dilin doğal akışından, bu doğal akış içinde sadeliğin nasıl sağlanacağından söz ediyor. "Doğal" akış, dil bağlamında, son analizde, "halkın kullanımı" demektir. Yani Hüseyin Cahit halkın kullanarak bizzat onayladığı bir dil anlayışını savunuyor. İrkçi bir anlayışla dilden kelime tasfiyesine karşı çıkıyor:

"İtiraf ederim ki dilimize karışmış yabancı kelimelerden dolayı edilen şikayetleri biraz mübalağalı buluyorum. Bir lisanın şahsiyeti sarfında nahvındadır. Yabancı kelimelerden alınan kelimeler bu şahsiyeti bozamaz. Ecnebî kavimlerle münasebette bulunup ta onlardan kelimen almamak imkân haricindedir. Bir dile yabancı kelimeler filan veya filan şahsın arzusu ile sun'i olarak doldurulamazlar. Onlar tarihi bir zaruret ve icabın neticesinde, bir tekâmül ameliyesi olarak dile girerler. Dünyada, her sahada olduğu gibi dilde de bir şey olmuşsa onun öyle olması zaruri idi de onun için olmuş demektir."

Bir toplumun yaşadığı tarih, dilinde yansır. Bu onun gerçek tarihidir. Ve tarih elbette, Hüseyin Cahit'in de söylediği gibi, rastlantılardan oluşmaz. Bu tarih, belirli bir anda, bazı bireylerin ya da isterseniz bütün toplumun hoşuna gitmeyebilir. Ama o tarihten hoşlanılmaması, o tarihi yaşanılmamış hale getiremez. O tarih bir yandan, yaşayanlar üzerinde etkilerini sürdürmeye de devam eder. Beğenilmeyen bir tarih, dilin değişmesiyle de silinmez ve değiştirilemez. Hüseyin Cahit'in yukarıdaki paragrafta söyledikleri arasında en önemli kısım bu. Yabancı dillerden kelime almanın kaçınılmazlığı ve ayrıca bu durumun bir dilin karakterini bozmayacağı da doğru. Gerçi Osmanlıca'da yabancı kelime o kadar boldu ki, bunun verdiği sıkıntının haklılığı vardı; ama Hüseyin Cahit "zorlama olmayan" süreçlerle bu yabancı kelimelerden kurtulmaya karşı değil zaten. Türkçe'nin gelişmesini sadece "doğal" diye nitelediği sürece bırakmayı uygun görmüyor:

"Bütün bunlarla beraber, hiçbir şey yapmayalım, ellerimizi kavuşturarak, kaza ve kaderin hükmünü bekleyerek dil işleriyle alâkadar olalım, demek istemiyorum. İsrar ettiğim nokta dil bahsinde her şeyin bizim irademize tâbi olmadığını, tabii kuvvetler karşısında beşerî mücadele için bir had bulunduğunu unutmamak lüzumudur. Yoksa,

daimî olan tekâmül ameliyesinin umumî seyrini kolaylaştıracak ve hızlandıracak surette bazı âmiller vücuda getirebilmek imkânı teslim olunabilir.

Bu bahiste yapabileceğimiz şey, yapmamız icab eden şey bir kara Türkçenin muhtelif lehçelerinin mükemmel bir lûgatını vücuda getirmek, kelime teşkili yolundaki kabiliyetini tesbit etmek, hiç olmazsa bundan sonra ecnebî kelimelerin lüzumsuz yere dilimize girmelerine mümkün olduğu kadar meydan vermemektir.

Bugün alışkın olduğumuz Türkçeden alışkın olduğumuz tarz ve şekilde ıstılah bulmak kabilsen onları kabul etmeli. Bulamadıklarımızı da Avrupa'nın filan ya da filan dilinden değil, Latin ve Yunan köklerinden kendi telaffuz ahengimize göre olmalıdır. İstılahlar kararlaştığı gün fikrî anarşi tehlikesi bitmiş demektir."[16]

Hüseyin Cahit'in bu sözleriyle daha önce söyledikleri arasında bir tutarsızlık yoktur. Düşüncesini belirleyen etmen, dilin bütün bir halkın anlaşmak için kullanacağı bir nesne olduğu olgusudur. Son paragrafta, bilim dili için gerekli kelimelerin öncelikle Türkçe'den türetilmesi imkânlarının araştırılmasını istiyor Hüseyin Cahit. Bu olmadığı zaman Yunanca ve Latince köklerin alınması görüşü de doğru. Örneğin Fransızca bilen bir Türk yazarı "trajedi", İngilizce bilen bir başka aydın da "trecidi" mi demeli? Bunların yerine "tragedya" demek herhalde daha doğru (tabii o zaman da sıfat sorunu çıkıyor: "trajik" ne olacak?).

Hüseyin Cahit'in ılımlı tutumu sert tepkilerle karşılaştı. Karşı çıkanlardan biri, devrimin her alanda radikal dönüşümler gerçekleştirmesini isteyen Hasan Ali Yücel'di. Hasan Ali, devrimci voluntarizmin kültürlü bir tanımını yapar; ama kültürlü retoriğinin ötesinde, somut bir önerisi yoktur. Hüseyin Cahit'in tutumunu "determinist olmaktan ziyade fatalist" diye nitelemekle, "fatalist" (kaderci) olmayan bir determinizmin varlığını kabul etmiş gibidir. Ama bunu tanımlamaz. Konuşmasının en doğru parçasını aşağıya alıyorum, ama bu da aslında Hüseyin Cahit'in söyledikleriyle çelişmiyor:

"Türk halkı iş kelimesini bilir mi? ("bilir" sesleri) Bölüm, bölme tabirini de bilir mi? ("bilir" sesleri) O halde iş bölümü tabirini de bilir demektir. Bilmediği varsa o ancak iş bölümü tabirinin ilmî tarifidir..."[17]

Hüseyin Cahit'e karşı çıkan çeşitli kişilerden biri de Fuat Köprülü. Daha sonra DP döneminde anayasa dilinin eskileştirilmesi için meclise önerge verecek olan (daha önce de Latin alfabesine karşı olan) Köprülü bu sırada nedense (o nedeni anlamak güç olmasa gerek) öz Türkçe'den yanadır. "Determinizm" ve "irade" üstüne bilgiç bir konuşma yapan köprülü, dile iletişim açısından bakan Hüseyin Cahit'e karşı, o dönemde devletin resmî onayını alan ulusçu bir perspektif getirir:

"Millî şuura ve millî imana dayanan insan iradesinin, şu son asırda millî lisanların inkişafına, hattâ bazı ölü sanılan dillerin bile yeniden yaradılışına nasıl muvaffak olduğunu bütün dünya gibi siz de bilirsiniz... İnkılap ruhiyle meşbu olan bugünkü Türk nesli pek iyi bilir ki, Türk ruhunu ve muazzam Türk tarihinin tabii akışını herkesten daha evvel, daha derin sezen ve millî temayüllere her zaman en vâzih ve en doğru şeklini veren Gazi, millî şuurun ve millî irfanın bu eşsiz mihrakı, milletine hediye ettiği büyük inkılaplar zincirinin yeni bir halkası olan muazzam dil inkılabını da ilmin sağlam esasları üzerine kuruyor."[18]

Derleme-Tarama Çalışmaları

Türk Dil Kurumu'nun derleme ve tarama çalışmaları bundan sonra başladı. Devlet, Halk Partisi ve halkevleri bu çabayı oldukça enerjik bir şekilde destekledi. Gazeteler her gün değişmesi istenen yabancı kökenli kelimeler listesini yayımlıyor, bunlara halkın karşılıklar bulması isteniyordu. O sıralar Hakimiyetilliyede yayımlanan bir yazıda, halk arasında yayılmış kelimelerin kaynağına bakılmaksızın Türkçe sayılacağı söyleniyor.

Bu dönemin dil çalışmalarında şöyle bir özellik var: bir yandan Türkçe'nin "öz"ü bulunmaya çalışılıyor, bunun için eski kaynaklar taranıyor; bir yandan da, Türkçe'yi Batı dillerine benzetme kaygısı ağır basıyor. Örneğin "okul" gibi bir yeni kelime ne kadar Türkçe "okumak" kökünden türetilse de, kelimenin Fransızca "école"e benzetilmek istendiği çok açık. Denk düşen durumlarda, "isteri/hysteria" gibi karşılıklar bulunuyor. Bu arada, Besim Atalay da Türkçe'de önek olduğunu ispatlamaya çalışıyor ve bunun için "aşmak, şaşmak, taşmak" gibi örnekler getiriyor. Bunun bilimsel bir yanının bulunmadığını tartışmak bile gereksiz, ama böyle bir başlangıçtan sonra Kurum genel sekreteri İbrahim Necmi "anti" yerine "yantı" gibi örnekler önermeye başlar. "Yantı", anlaşıldığı kadarıyla, "yad" kelimesinden bozularak yapılmıştır. Bozma gerekçesi de yeterince saydam: Batı dillerindeki "anti"ye ses olarak benzetme isteği. Böylece, "antimilitaire" gibi bir kavram "yantısüel" olacakmış.[19]

Tarama ve derleme çalışmaları bir takım sonuçlar vermeye başlar. Bu yollardan çeşitli kelimeler bulunmuştur. Ama bunların büyük çoğunluğu yadırgatıcı niteliktedir. Öz Türkçe kullanımını yaygınlaştırmak için, Türkiye tarihinde her zaman olduğu gibi, en yukarıdan bir tavır göstermenin bir yararı olacağını düşünen Atatürk, görece dar bir çevrede yapacağı bir konuşmayı öz Türkçe olarak hazırlar. Bu, İsveç veliahtına verilen yemeğin resmî konuşmasıdır ve gazetelerde yayımlanacağı bellidir:

"Altes Ruvayâl,

Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır.

Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurttan, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız. İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü, sanlı özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır. Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denli yaltırlıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özence değer değildir.

Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmışa anıklanıyorlar: baysal utkusu.

Altes Ruvayâl;

Yetmiş beşinci doğum yılında babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Gençlik, baysal, içinde erksürmenin gücü işte bundadır.

Ünlü babanız yüksek kıralınız Beşinci Gustav'ın gönenci için en ıssı dileklerimi sunarken, Altes Ruvayâl sizin, Altes Ruvayâl Prenses Luiz'in, sevimli kızınız Altes Ruvayâl Ingrid'in esenliğini; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum." [20]

Bu konuşmanın, dil sorunuyla her düzeyde ilgilenen insanlara öz Türkçe'yi yaymaları için bir mesaj olduğu açıktır. Türkiye'de bu gibi durumlarda aydınların nasıl davranacağı da bilinir. Nitekim Ağâh Sırrı, bu konuşmadan sonra olanları da şöyle anlatıyor:

"Yabancı kelimelere karşılık bulma gayreti 1935 yılı sonuna kadar devam eder. Fakat iş o hale gelmişti ki, herkes gelişigüzel bulduğu kelimelerle yazı yazıyor ve yazılar, sahibinden başkasının anlamasına imkân olmıyan bir şekil alıyordu. Daha tuhafı, Türkçe kelimelere bile karşılık arayıp bulanlar vardı. İş yolundan çıkmış, üzücü bir hal almıştı." [21]

Gerçekten de bu dönemde Türkçe'yi özleştirmek için yapılanların hikayeleri ünlüdür. Konuya bilimsel bir bakışla değil, devlet büyüklerinin hoşuna gitme isteğiyle yaklaşıldığı için, sonuçta Türkçe'nin başına ne geldiği o kadar önemli değildir. Bu uğraşlar, Türkçe'yi bir iletişim aracı olarak görme gereğini büsbütün ortadan kaldırıp (çünkü iletişim fiilen önlenmişti) birtakım toplumsal amaçlar için laboratuvarında kesilip biçilen bir nesne haline gelmiştir.

Bir Başka Eğilim

İşte bu sırada yeni ve tamamen tersine bir eğilim Türkçe'yi özleştirme çabalarını gevşetti. Cumhuriyet döneminin radikal özleşmeciliği, zaten daha geniş bir tarih arayışının sonucuydu. Bu arayışın başlangıcı da Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yıllarına uzatılabilir. Osmanlı imparatorluğunun maddi dayanaklarının çökmesiyle, genel ideolojisinin de işlemez hale geldiğine değinmiştim. Bu dönemde, yeni bir devlete yeni bir temel arama çabaları Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm akımlarının oluşmasıyla sonuçlanmıştı. Bunlardan birincisi, aydın seçkinlere daha çekici geliyor, kendini Müslüman olarak tanımlamaya alışmış halk kitleleri arasında ikincisi kadar kolay kabul görmüyordu. Ancak, İttihat ve Terakki hareketiyle başlayan "yukarıdan aşağı" reform kalıbı, kitle desteği olmayan seçkin ideolojilere niceliksel gücünün ötesinde bir etkililik kazandırabiliyordu.

Atatürk, Osmanlı imparatorluğunun kalıntılarından Türkiye Cumhuriyeti'ni çıkarma çabasında, gene bir çeşit Osmanlı mirası olan "fütühatçılık"tan vazgeçmişti. Dünyanın yeni dengesinde zaten başka türlü düşünülemezdi. Rumeli'de Osmanlı toprak iddialarının bir yana bırakılması kadar, Enver Paşa gibilerin doğudaki hayalci fütühat projelerinin de kesinlikle terk edilmesi, Cumhuriyet'in kurulmasının zorunlu koşullarındandı. Öte yandan, Cumhuriyet rejimi içinde halkın "ümme" değil de "millet" olarak tanımlanması gereği, Pan-Türkizm'in politik düzeyde değilse de ideolojik düzeyde etkinliğini sürdürmesi anlamına geliyordu. Yeni ulus, yalnız Batılılarla değil, aynı zamanda Osmanlı devletinin kalıntıları ve Osmanlı zihniyetiyle de çarpışarak kurulduğu için, Osmanlı tarihini aşan bir "ulusal tarih" ihtiyacı duyuluyordu. Nitekim, 1930 yılında basılmış, Türk Tarihinin Ana Hatları adlı bir kitap vardır; yazarları "Türk Ocağı" 'Türk Tarih

Heyeti' azalarından Afet Hf. ile Mehmet Tevfik, Samih Rifat, Akçura Yusuf, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemsettin, Vasıf ve Yusuf Ziya Beyler..." Kitap piyasaya çıkmamıştır: "'Türk Tarih Heyetinin' başka azalarının ve mevzu ile alâkalı zatlerinin mütalea ve tenkit nazarlarına arz olunmak üzere yalnız yüz nüsha basılmıştır." [22] Bu kitabın ilginç yanı, 605 sayfasından yalnızca 50 kadarının Osmanlı tarihine ayrılmış olmasıdır. Geri kalanı, Sümerler, Etiler, Etrüskler vb. de aralarında olmak üzere, çeşitli "Türk" devletleri üzerinedir. Dönemin bu yeni tarih arayışı Agâh Sırrı'nın kitabına da şöyle yansır:

"Türk diliyle Türk tarihine karşı yüzyıllardır devam eden kayıtsızlık, eski bilgileri Türk varlığını inkâra kadar götürmüştü. Bilim softalığı, onları Türkçe kelimeleri Arapça veya başka bir dille açıklamağa, Türk uygarlık eserlerinde yabancı izler aramağa alıştırmıştı. Üzerinde durulan bir kelimenin Türk kökünden gelebileceği, yahut aslı araştırılan bir maddenin Türk aslından olabileceği akla gelmiyordu. Meselâ 'Maraş' kelimesi onlara göre Arapçadır ve aslı 'Mer'aş'tır. 'Malatya' kelimesi Yunanca'dan gelmiştir ve aslı 'Melitene'dir.

Halbuki Türkler, Anadolu toprakları üzerinde Yunanlılardan ve başka milletlerden çok daha önce yaşamış eski bir millettir. Bu kelimeler pekâlâ Türk asıllı olabilir. Bu gerçeği meydana çıkarmak, bunun için de daha alt tabakalara kadar inerek eski Türk medeniyetinin kalıntılarını araştırmak lâzımdır." [23]

Tarihin ulus (ya da "ırk") temelinden açıklanması, yeryüzündeki rakip ulusların kendilerini "ilk" görmeleri isteğini doğurur. Herodotus bile dünyanın ilk dilini anlamak için yeni doğmuş bir çocuğu bir odada hiç insan sesi işitmeden yaşattıklarını, çocuğun ağzından çıkan ilk ses Mısırca bir ilk dilin Mısırca olduğuna karar verildiğini anlatır. Daha modern ulusların kendilerini en eski olarak tanımak için giriştikleri deneyler de aslında bu ilk deney örneğinden daha "bilimsel" olmadı. Ama özellikle on dokuzuncu yüzyıl, ulusların eskilik yarışları ile geçmişti. Türkler arasında ulus bilincinin geç gelişmiş olması da, ulusal tarihin incelenmesinde benzer bir "militanlık" yaratmakta gecikmedi. Yukarıdaki alıntıda Agâh Sırrı'nın "bilim softalığı" diye bir söz kullanması ilginç; dünyada bilinen bilime karşı bir "Türk bilimi" çıkarma isteğini yansıtır gibi. Onun dediği gibi, Maraş'ın aslında Hititçe'de "Maraşanda" ve Asurca'da "Margasi" olduğu bulundu. Aynı şekilde Malatya Hititçe'de "Melitaş", Asurca'da ise "Miliddu" idi. Ama bunlar, bu durumda, bu adların "Türkçe" olduğunu kanıtlamaya yetmiyordu. Bunun için, daha önce, Hititlerin ve Asurluların Türk olduğunun ispatlanması gerekiyordu. İşte otuzlara doğru yapılan tarih çalışmalarının ana doğrultusu da bu oldu. (Yukarıda andığım kitapta açıkça görüldüğü gibi.)

Daha önceki özleştirme akımı nasıl bilisel bir temele oturmuyor idiyse, bu yeni anlayışa dayanan araştırmalar da bilimselleşemedi. O günlerle ilgili, mizah amacıyla uydurulmuş fıkralarda gördüğümüz, "Niagara"nın "ne yaygara"dan, "Amazon"un "amma uzun"dan gelmesi gibi yakıştırmalarla, zamanın "dilci ve tarihçi bilim adamları"nın ciddiyetle yaptığı yakıştırmalar arasında bir fark yoktur. Gene Agâh Sırrı'ya bakalım:

"Esas doğru idi. Fakat tanık olarak verilen örneklerin çoğu yanlışti. Birer uydurma ve yakıştırmadan ibaretti. Ona göre (Yusuf Ziya Özer'i kastediyor –M.B.), meselâ 'Aphrodite', Türkçe 'avrat' veya 'arvat'tan çıkmıştır. Deniz ilâhı 'Poseidon' Türkçe gemi

anlamına gelen 'bostagen' kelimesinden gelmektedir. 'Vulcanus' kelimesinin aslı Türkçe bulanık demek olan 'bulkanığ'dır."[24]

A.S. Levend'in kitabında ima ettiği bazı sözlere bakılırsa, ona göre de "esas doğru" değildir. Ama resmî teze karşı ihtiyatlı bir dil kullanmaktan geri kalmaz. Hititlerin Hint-Avrupa, Asurluların Sami kökenli oldukları bugün ispatlanmış olgular. Yapılan bütün bu incelemelerde, Levend'in "birer uydurma ve yakıştırma" dediği örneklerden başka bir şey zaten çıkmadı.

Avrupa ile sıkı komşuluk ilişkisi içinde yaşayan Türkler birtakım önemli ihtiyaç anlarında kendilerine Avrupalı yardımcıları bulmuşlardır. Fatih'in topçu ustası Urban'dan, Osmanlı devletine Batı tarzında okul açan Hıristiyan adlı paşalardan sonra, dil sorununa da bir yabancı imdada yetişti:

"Yine tarih tezinin ışığı altında ve ona paralel olarak, dil üzerinde çalışanlarda, dilin felsefesini yapmak merak ve hevesi uyanmıştı. 1935'de Dr. Phil. H. F. Kvergic tarafından La psychologie de quelques éléments des langues turques adlı Viyana'dan Atatürk'e gönderilen basılmamış bir esercik, yeni bir düşünceye yol açmış oldu."[25]

Güneş-Dil Teorisi

Bu Kvergic, "Güneş-Dil Teorisi"nin mucididir. Avrupa'da bastıramadığı tezinin dilbilimle uzaktan yakından ilgisi yoktur. İlk insanın Güneş'e bakıp "A" demesi gibi tuhaf spekülasyonları bir yana, çoğu zaman iki önermesi arasında bir mantık dizisi kurmak da imkânsızdır. Ama bu teori, bilimle ilgisi bulunmayan bir ihtiyaca karşılık verdiği ölçüde, belli bir süre rağbet gördü, hemen hemen bütün dil çalışmalarını yönlendirdi. Türkçe üzerindeki etkilerini görmek için gene Levend'in kitabına bakalım:

"Güneş-Dil teorisi, Türk tarih tezine uygun olarak şu hükmü kapsıyordu:

'Türk dili, taş ve maden devrinde, kültür kelimelerini göç yolu ile yeryüzündeki dillere yayan eski ve büyük bir kültür dilidir. Etimoloji lugatlerinde 'kaynağı karanlık' olarak gösterilen bir çok Fransızca, Almanca, İngilizce kelimenin Türkçe ile kolaylıkla açıklanabilmesi bunu göstermektedir.

Atatürk, tezdeki bu hükümlerle, Türk dilinin tarihten önceki çağlara kadar uzanan eskiliğini belirterek, bu konu üzerinde yapılacak araştırmaların ufkunu genişletiyordu. Nasıl ki, tarih teziyle de, Türklerin tarihin en eski uygarlığını kurmuş bir millet olduğunu belirtmek, gençlere, kendine güvenmeyi, tarihleriyle övünmeyi aşılama istemiştir.

Bu teoriden şu sonucu çıkaranlar oldu.

Dilimize yabancı saydığımız bir çok kelimeleri feda etmek gerekmez. Çünkü bunların esasta Türkçe olması mümkündür. Hattâ, Güneş-Dil teorisine uyularak Türkçe ile açıklanabilen bir çok yabancı kültür kelimeleri de Türk kelimesi olarak kabul edilebilir. Meselâ botanik kelimesi bitki ile, sosyal kelimesi soy ile, termal kelimesi ter ile, elektrik kelimesi iltırık, yıldırtık, yaltırık ile açıklanabilir.

Çıkarılan bu sonuç, Osmanlıcaya dönmek isteyenlerin çok işine yaradı. Aşırı gayretler birden durdu; fakat yabancı kelimelere karşılık bulma işi de durmuş oldu. Dil çalışmaları yeni bir evreye girdi."[26]

Levend'in sıkıntılı satırlarından sezildiği gibi, Güneş-Dil Teorisine inanmamakta, bunun özleşmeyi durdurmasını onaylamamakta, öte yandan bu teorinin dayanaklarına eleştiri yöneltmekten kaçınmaktadır. "Çıkarılan bu sonuç"sözü, sanki bir zorlama olduğunu ima eder gibi. Oysa gerçekten de böyle bir tezden çıkarılacak başka bir sonuç yoktur, çünkü tez zaten bu sonucu çıkarmak için oluşturulmuştur. Her ulusun tarihinde övünülecek şeyler, üzülecek şeylerle birlikte bulunur. Ama övünmek için yeni bir tarih yaratmak mümkün değildir.

O dönemde tarih konusuna başka gözle bakanlar vardı. Bunların içinde en anlamlı sözlerden birini söyleyen, "ölü tarih" ile "canlı tarih" arasında bir ayırım yapan Yahya Kemal'di. Şiirin yanı sıra tarihe de ciddi bir ilgi duyan Yahya Kemal, bir toplumun belirli bir anda yaşadığı hayat üzerinde etkisi kalmamış uzak tarihi "ölü tarih" saymak gerektiğini söylüyordu. Türkiye tarihine de bu açıdan bakıldığında, "canlı" olan tarih Osmanlı tarihiydi. Gerçekten de, Gazneliler'in veya Samanoğulları'nın tarihi, Türkiye'de yaşayan Türkleri hiçbir şekilde etkilemiyor, belirlemiyordu.

Ama biz başlı başına muazzam bir alan olan tarih konusunu bırakarak dil sorunumuza dönelim. Güneş-Dil Teorisi, Levend'in dediği gibi, özleşmeyi durdurdu (amacı da buydu). Günümüzde öz Türkçe akımına karşı çıkanlar, bunun Atatürk'ün iradesiyle böyle olduğunu söyleyerek Dil Kurumu'nun yaptıklarını eleştiriyorlar. Gerçekten, öz Türkçecilik de, Güneş-Dil Teorisi de, kendi canlılık dönemlerinde Atatürk'ün onayını almışlardır. Ancak, Türkçe sorununu tartışmanın, hiç değilse bugün, hangi eğilimin Atatürk'ün gerçek niyetlerini yansıttığı bağlamından çıkarılması gerekir. Sorun ortadadır ve kendi olanca gerçekliğiyle karşımızda durmaktadır. Bu tür skolastik tartışmalara ve bir politik otoritenin yardımına sığınmaya gerek olmadan, bilimsel bir tutumla ele alınabilecek bir sorundur üstelik. Ayrıca, Türkçe'nin özleştirilmesine karşı olanlar, kendileri, Güneş-Dil Teorisini bunun gerekçesi gibi görmeye hazırlar mı? Öyle ise, dünyada bilinen herhangi bir kelimenin Türkçe'de kullanılmasını ve Türkçe sayılmasını doğru buluyor olmalılar. Son olarak, Türkçe'nin gelişmesinde özleştirme ve Güneş-Dil Teorisi mümkün olan iki alternatif ise, Güneş-Dil Teorisinin bilimsel doğruluğu kanıtlanamadığı zaman (ki kanıtlanamamıştır), bundan çıkacak sonuç, öbür alternatifte dönülmesidir. Dolayısıyla, bu iki tutumun da bilim-dışı dayanaklarını görmek ve bilimsel olan alternatifi düşünmek herhalde gereklidir.

Nurullah Ataç ve Özleşme

Kırklar ve elliler boyunca, "Türkçe" der demez akla gelen adlardan biri, Nurullah Ataç'tır. Ataç, Türkçe'nin özleşmesine, tek başına, belli kurumlardan fazla katkıda bulundu. Sert eleştirileriyle genç edebiyatçılar üstünde kurduğu otorite, Ataç'ın hışmına uğrama korkusu, dönemin birçok yazarını daha öz Türkçeci olmaya itti. Böylece, özellikle edebiyat alanında kullanılan dil özleşti, aynı zamanda da dilin genel kullanımına göre farklılaştı. Ataç'ın bu alanda yaptıklarına büsbütün yararsız demek de, tamamen yararlı demek de güçtür.

Sürecin kendisinin çelişikliği, onun kişiliğinde de yansır. Ataç genellikle, değiştirdiği, yenisini bulduğu kelimelerle tanınır ve bu çerçevede tartışılır. Ancak, dil üstüne düşünen, radikal ve militan tavır alan bir kişi olmanın ötesinde, usta bir yazardı Ataç. Bence asıl olumlu katkıları bu noktada aranmalıdır. İlk, genel anlamda dil titizliğini bir çok yazara kabul ettirmiş bir yazardır. Gelişigüzel ve hamasi laflar söylemeye karşı, daha öz Türkçeci olmadan evvel de savaş açmıştı. Noktalama işaretlerinin kullanımında bile dikkatli olmak gerektiğini birçok yazar Ataç sayesinde öğrendi. İkinci olarak, Ataç usta bir üslupçuydu. Türkçe'nin kullanımı sorununa da yalnız kelimelerin "arı" özü çerçevesinde değil, aynı zamanda söz dizimi çerçevesinde bakmıştı. Bu yanı hiç öne çıkarılmadığı halde, Türkçe'nin yapısını araştırmış ve yazılarıyla örneklemiştir bir yazardır Ataç. Eski bir dilsel ayrımı kullanarak, Türkçe'nin "analitik" değil, "sentetik" bir dil olduğunu söyleyelim. Bu, kısaca, söz diziminde anlamın kelime yerine değil, takılara bağlı olması anlamına gelmektedir. Analitik bir dil olan İngilizce'de "Brutus killed Ceasar" dersiniz, Brutus Sezar'ı öldürmüş olur. Türkçe'de ise özne, nesne, tümleş vb. bu işlevlerini takılarla edindikleri için, cümle içinde yerlerinin değişmesi anlamı değiştirmez. (Sezar'ı öldürdü Brutus, öldürdü Brutus Sezar'ı, öldürdü Sezar'ı Brutus vb.) Bu durumu iyi sezen Ataç, Türkçe cümle yapısıyla mümkün olabilecek çeşitlemeleri bir estet titizliğiyle sergiledi. Öteki konularda olduğu gibi burada da eleştiriye uğradı. "Devrik cümle" düşmanları belirdi. Oysa özellikle konuşulan dilde "devrik" denilen cümle tipi Türkçe'nin asli bir yapısal ögesidir. Ayrıca da Ataç, söz diziminde çeşitleme yaparken hiçbir zaman mekanik olmamış, "devrik" cümle yaparken bununla her zaman özel bir nüans katmayı başarmıştır. Ama bunu mekanik bir biçimde çoğaltan birçok yazar, yıkmaya çalıştıkları söz dizimi kadar monoton, tatsız, taklitçi ve anonim bir üslup çıkardılar. Son olarak bir de şu söylenebilir: bir çok yazar, eski söz dizimini, eski kelimelerle düşünüp yazıyor, sonra da moda olduğu için sözlükte yeni karşılıklar bulup bu eski kelimelerin üstünü karalıyordu. Ataç, söz dizimini yeni kelimelerin çağrışımlarına, mantıklarına göre düzenleyebilen bir yazardı. Bu yüzden, en bilinmedik yeni kelimeler kullandığı zaman bile, yazının gelişme mantığından, tanımadığınız kelimenin hangi eski kelimenin yerini aldığını tahmin edebilirsiniz. Çoğu öz Türkçeci ise, sırf kelimelerinin yadırgatıcılığından değil, cümle kurmaktaki hantallıkları yüzünden anlaşılmaz oldular.

Öte yandan, özleşme konusundaki tavrına, kendi hesabıma aynı övgüyle bakamıyorum. Örneğin şu sözler:

"Ben öteden beri, konuşmalarımda olsun, yazılarımda olsun hep bunu söyledim, türkçenin latinceleştirilmesi, yunancalaştırılması gerektiğine inandığım içindir ki öz-türkçeci oldum, ona inandığım içindir ki öz-türkçeyi bırakmıyorum, bu toplumun çocuklarına latince ile yunancanın öğretileceği, şöyle iyice, gereğince belleteceği güne de bırakmayacağım"[27]

Gerçekten Ataç'ın öz Türkçeciliğinin altında bu Yunan-Latin hayranlığı yatar. O uygarlığın yarattığına inandığı hümayime sıkı sıkı bağlıdır. Bu gibi görüşler günümüzde öyle "doğululuk", "batılılık", "kültürel değişimin toplumsal mekanizmaları" filan kavramlarla bile eleştirilmeyecek kadar "naif" görünüyor. Yunanca ve Latince öğrenme ve öğretme saplantısını Cambridge'de, Oxford'da bile terk ettiler –bundan da kimsenin kaybı olmadı.

Ataç'ın tasarısının ilk adımdaki imkânsızlığı, eğitimle bir toplum kurulamayacağı olgusudur. Ataç, kuşağındaki çoğu radikal-pozitivist-hümanist gibi, iyi eğitimle, evrensel bir kültür verilip evrensel insan bireyleri yetişeceğine inanmıştı. Evrenselliğin temelini de Greko-Latin kültürü sağlayacaktı. Ancak, bu gibi eğitim sistemiyle yeni bir toplum kurma tasarıları, kaynaklarının bütün hümanizmiyle birlikte "jakoben" (çünkü belirli bir aygıt ve dar bir yetişmiş kadro yoluyla bütün bir topluma yön vermeyi düşünüyor) ve son analizde anti-demokratiktir.

Öz Türkçe'nin zorunluğunun nihai gerekçesi olarak bu Greko-Latin kültürü "asimilasyonu" ile karşılaştığımızda, bu gerekçe adına yapılanlardan kuşkuya düşmemek elde değil. Şüphesiz Ataç'ın düşünceleri az çok kendine özgü, ama büsbütün kendine özgü değil. Nitekim onun gibi Yunan ve Latin köklerine inmeyi isteyen istemeyen, daha bir çok Batılasmacı, öz Türkçe'yi de savunmuştur.

Ataç bir dilbilimci değildi. Ya da, modern anlamda bir dilbilimci değildi. Onun dille ilgisi, daha çok Batı'nın on dokuzuncu yüzyılda yetişen dilcilerinininkine benzer. Bu bakış bütününüyle tarihidir ve aynı zamanda dili seçkin bir tutumla tanımlanmış, büyük harfle yazılan bir kültürün aracı olarak görür. Böyle anlaşılan dilde bir iletişim işlevi varsa, o da seçkin bir düzeyde yapılan bir iletişim olmalıdır. Ayrıca, Türkiye'nin gelişmesi içinde dile nasıl dil-dışı ölçütlerle bakıldığını önceki sayfalarda birlikte izlemiştik. Bu da, Ataç'ın entelektüel mirası oldu.

Türkçe sorununa böyle karmaşık bir sorunsal içinden bakan Ataç'a göre, sözgelişi "demokrasi" kelimesini kullanmak, Yunan kültürünü almak değildir. Çünkü Yunanlılar ve onların mirasını alan Batılılar bu kelimeye baktığında bunun "halk" ve "yönetim" kökleriyle kurulmuş bir kavram olduğunu hemen anlarlar. Biz Türkler ise, bu yabancı kökleri anlayamayız. Dolayısıyla "demokrasi" kelimesini gerçekten içimizde yaşatamayız. Gerçekten Greko-Latin kültürü içinde yer almak istiyorsak, aynı kavramı Türkçe köklerle kurmamız gerekir: "budun-buyrumculuk" veya "budun-erki" gibi yeni karşılıklar önerir Ataç.

Kağıt üzerinde doğru görünebilen bu öneriyi biraz sonra, daha genel bağlamda ele alacağım. Şimdilik, Ataç'ın gözünden kaçan bir iki önemli ayrıntıya değinmek istiyorum. İlk, az önce sözünü ettiğim kültürel seçkinlik ve Batı'nın aşırı yüceltilmesi olayı göze çarpıyor. Sıradan Batılı insan "demokrasi" ve benzer kavramları kullanırken, bunların Yunanca ve Latince köklerini bilmez. Sözgelişi, İngilizce'de "trans" önekiyle başlayan yığınla kelimedenden birkaçına bakalım (bunların bir kısmı bizde de benzer biçimde biliniyor): "Transatlantic", "transcend", "transcript", "transfer", "transform", "transgress", "transient", "transit", "transition", "translate", "transmission", "transparent", "transpire", "transport", "transpose", "transversal". Şimdi, Oxford mezunu olmayan bir İngiliz, tam olmayan bu listedeki kelimelerin bir kısmıyla hayatı boyunca hiçbir ilişki kurmaksızın yaşar. Kullandıklarına göre, bu "trans" ekinde, öteye geçmek, bir şeyin üstünden aşmak gibi genel bir anlamı olabileceğini tahmin eder ancak. Ama, o listedeki kelimelerden yalnızca birkaçını kullanmaya alışık olan bir Türk de bu soruyu sormak aklına gelirse aynı şeyi tahmin edebilir: "transatlantik", "transfer" ve "transit" kelimeleri üstüne düşünüldüğü zaman aklında kaldığı yaklaşık anlam, örneğin "transfüzyon" gibi yeni kelimeyle

karşılaştığı zaman, bunun bir "aktarma" olayı olduğunu anlamasına yetebilir. Bunu anlamak için ille Latince bilmesi gerekmez.

Bunu demekle, elbette ki bütün "trans"lı kelimelerin olduğu gibi Türkçe'ye alınmasını savunmuyorum. Ama "transatlantik" ve "transit" gibi uluslararası nitelik kazanmış kelimelerin bizde kullanılması, Türkçe'yi kimsenin tutsağı yapmaz, diyorum. Ayrıca bu konu bizi değinmek istediğim ikinci güçlüğe getiriyor. Bir dili konuşan bir topluluk, kendi mantığı içinde yeni kavramlara eski ekler ve köklerden yani adlar bulur. (Nitekim, saydığım İngilizce kelimelerin pek çoğu "Roma-sonrası" kelimelerdir.) Bu kavramları başka bir dile çevirirken, ekler ve kökler arasında aynı mantıki bağlantıların kurulmasını bekleyemeyiz. Gene yukarıdaki "trans"lı kelimeler listesine bakarsak, örneğin "transcendental" gibi bir kavram Türkçe'de "aşkıncılık" olurken "translate" için "çevirmek", "transparent" için "saydam", "transform" için ise "dönüştürmek" diyoruz. Yani, aynı kökü her zaman aynı şekilde, Türkçe'nin tekabül eden köklerine çeviremiyoruz. Böylece, Ataç'ın ortak köklere bağladığı "düşünce disiplini" zaten mümkün değil. Daha önce, Cenap Şahabettin'in özlemine ilişkin olarak söylediğim gibi, bunu büyük bir sakınca saymamızın da nedeni yok. Çünkü Greko-Latin kültürü de bu kelimeleri ya da kökleri, evrensel mantığın temeli olarak değil, gelişigüzel kullanmıştı; İngilizce'de ortak "trans" var diye çeviriye, sözgelisi, "dil-aşırı-aktarım" ve saydam için de "ara-nesne-aşırı-görüm" filan dememize gerek yok.

Son olarak, "klasik" eğitime verilen abartılmış öneme bir kere daha değineyim. Ataç, "demos" ile "kratia" bilinmezse, "demokrasi"nin anlaşılamayacağından korkuyor. Toplumda gördükleri eğitimden ötürü her iki kökü de bilen insanlar, "demokrasi"nin ne olduğunu bilmiyorlar oysa. Buna karşılık, kelimenin etimolojisini hiç bilmeyen insanlar, bunun ne olduğunu yaşayarak öğrenebilirler.

Agâh Sırrı, kitabının sonlarında Türkçe'nin durumu karşısında ya da ne olması gerektiği konusunda alınan tutumları üçe ayırır. Cumhuriyet öncesinde netleşen ayrımlar şunlardı:

"1. Türk dilinden yabancı kurallarla birlikte yabancı kelimeleri de atmak. Bu fikrin temsilcisi Fuad Kösearifti. Bunlar 'tasfiyeciler'di.

2. Hiçbir 'müdahale'yi kabul etmiyerek, dili yabancı kurallarla birlikte olduğu gibi bırakmak. Bu fikrin en son temsilcisi de Süleyman Nazifti. Bunlar da 'muhafazakârlar'dı.

3. Dilden yabancı kuralları atmak, fakat kelimelere dokunmamak. 'Yeni lisancı'lar 'Genç Kalemler'de bu grubu temsil ediyordu. Bu grup, daha sonraları, kurallarla birlikte yabancılığını duyuran kelimeleri de atmak, fakat halk arasında yaşayanlara dokunmamak ilkesini kabul etmiştir." [28]

Yazarın bu bölümde özetlediği 1949 yılında ise aynı gruplar sürmektedir:

"1. Bütün yabancı kelimeleri dilden atmak.

2. Dile hiç dokunmamak.

3. Yabancı kurallarla birlikte yabancı kelimeleri de atmak, fakat halk arasında yaşayanlara dokunmamak." [29]

Agâh Sırrı, biraz da haklı olarak, ilk iki grupta yer alanların hiç değilse belirli programları olduğunu, üçüncü grubunsa belirsizlikten kurtulamadığını söylüyor:

"Ancak, bugünün tasfiyecileriyle muhafazakârlarının fikirleri açık ve kesin olduğu halde, bu sonuncular fikirlerine kesinlik verememişlerdir. Tasfiyeciler, bütün yabancı asıllı kelimeleri atmak, muhafazakârlar ise, hiçbirine dokunmamak fikrindedirler. 'Mutedil' diyebileceğimiz bu gruptakiler ancak esasta birleşmişler, düşüncelerinin ve isteklerinin sınırını çizmemişlerdir. Kelime almak ve atmakta ölçüleri nedir, yabancı kurallar derken neyi kastetmektedirler, terimler için ne düşünüyorlar? Bütün bu noktalarda fikir birliği yapmış değillerdir. Bunun içindir ki, bir yandan tasfiyecilerin, öte yandan da muhafazakârların hücumuna uğramakta ve bu yüzden çalışmalarına bir doğrultu verememektedirler. Bu durumun dil evrimi için bir tehlike olduğuna bir şüphe yoktur."[30]

Bütün toplumsal olaylarda "ılımlılığın" böyle bir kaderi vardır. Ancak, burada anlatılan bu ılımlı tutumun, ötekilerden farklı bir bakış açısı da getirmediği söylenebilir. Osmanlıca'nın olduğu gibi kalmasını savunanlar da, Türkçe'nin bütünüyle arlaşmasını savunanlar da, dili politik, kültürel, toplumsal ve tarih bütünlüğünün bir parçası olarak görüyorlar, dille ilgili tezlerini buna göre biçimlendiriyorlar. "İlimli" grup da, aynı sorunsal içinde, iki tarafa da aşırı gitmemeyi salık veriyor. Bu sorunsalı paylaştığı ölçüde, teorik düzeyde öbürleri kadar gösterişli olamıyor; ama pratikte, dilin toplumca kullanımına daha yakın düştüğü için, ana akışa daha uyumlu bir yer tutmuş oluyor.

Ataç'ın ölümünden sonra arı Türkçe davasının aynı çapta bir avukatı yetişmedi. Buna karşılık, öz Türkçe'yi konuşan ve yazanların sayısı arttı. Aşağı yukarı bütün edebiyatçılar, öz Türkçe kullanmaya özen gösterdiler. Dil Kurumu da, kurum olarak dilin özleşmesine, terimlerin öz Türkçe karşılıklarının bulunmasına çeşitli katkılarda bulundu. Basının büyük bir bölümü de dildeki yenileşme eğilimini izledi. Basınla birlikte 1960'tan sonra TRT'nin dilini özleştirmesi, yeni kelimelerin kullanımını yaygınlaştırmış oldu. Böylece, bugünlere geldik. Bugünlere kadar, dilin nasıl olması gerektiği tartışması hiç bitmedi. Bu sıralarda yeniden alevleneceği de muhtemel görünüyor. Dolayısıyla, şimdiki kadar gerçekleşen dilsel değişikliğin ne kazandırdığını, ne kaybettiğini, bir kere daha, ama serinkanlılıkla düşünmenin zamanıdır.

Dilde Değişim Ne Kazandırdı Ne Kaybettirdi?

İlkin özellikle önemli olduğunu düşündüğüm bir nokta üstünde durayım: dili toplumun iletişim aracı olmanın ötesinde tarihi, politik ve kültürel yönlendirmenin de vazgeçilmez parçası olarak görmek alışkanlığı, ister istemez dile politik müdahale kurumunu doğurmuştu. Buna Türkiye'nin geleneksel bürokratik yapısının özellikleri de eklenince (ülkemizde her türlü toplumsal etkinliğin yasayla düzenlenmesi geleneğine bir başka yazıda değineceğim), dilsel kullanım politik iktidarların tutumuna göre değişebilen, zaman zaman yasayla değiştirilebilen bir şey oldu. Bir toplumun kendi dilini nasıl kullanacağı konusunun yasayla düzenlenmesi, dünyanın başka ülkelerinde sık rastlanan bir durum değildir. Académie française gibi kuruluşlar, devletten çok kendi prestijleriyle dil konusunda otorite olmuşlar, ayrıca, dilbilgisi bakımından en doğru görünen kullanımı saptamak gibi, bir anlamda tutucu bir işlev görmüş, dili değiştirme çabasına girmemişlerdir. Türkiye'dekine benzeyen bir arlaşma akımı, ulusal birliğin sağlanması

güçlük çıkaran, dolayısıyla şoven-milliyetçi birçok ideolojinin doğduğu Almanya'da görece kısa bir dönemde görülür. İngilizler başından beri, Fransa'dakine benzer bir dil akademisi kurulmasına yanaşmamış, genelde benimsedikleri liberal tavrı dil alanında da sürdürmüşlerdi. Türkiye'de ise Meşrutiyet döneminden sonra devletin dile çeşitli düzeylerde müdahale ettiği görülür. Bu özellik, Cumhuriyet döneminde iyice belirginleşir. Bütün arılaşma hareketleri, bu dönemde, politik otoritenin yönlendirmesiyle ortaya çıkmıştır. Alfabe bile bir yasa konusu olmuştur. Levend'e göre, her gün ilan edilecek kelimelere karşılık bulunması kampanyasında "Başvekalet, Halk Partisi, Halkevleri bu iş için seferber edilmiş, ajans, radyo ve bütün gazeteler işbirliğine çağrılmıştır." [31] 1944'te anayasa dilinin değişmesi için gene CHP Meclis Grubu bir komisyon kurar. Demokrat Parti iktidara gelip, Eğitim Bakanı Tevfik İleri bu maddenin değişmesini isteyinceye kadar, Türk Dil Kurumu'nun tabii başkanı Millî Eğitim Bakanıdır. Bu da Kurumla devlet arasında kurulan ilişkinin niteliğini gösterir. DP zamanında hükümetler Dil Kurumu'na karşı tavır almış, 1945'te CHP'nin değiştirdiği anayasa dili 1952'de Fuat Köprülü'nün ilk imzayı attığı önergeyle yeniden eskileştirilmiştir. Bundan sonra her politik iktidar, Türkçe'nin nasıl olması gerektiği konusunda farklı bir görüşe sahip olacak, düşüncesi doğrultusunda dilsel kullanımı etkilemeye çalışacaktır. Özellikle radyo ya da devletin çıkardığı ders kitapları gibi etkili araçlarda kullanılan Türkçe sürekli değişecektir. Bir toplumun kendi dilini nasıl kullanacağına politik iktidarın karar vermesi ve gereğinde resmî denebilecek müdahalelerle yürürlükte olan dili değiştirmesi, Türkiye'ye özgü bir tuhafılık olsa gerek.

Ancak, resmî olan ve olmayan türlü müdahalelerden sonra Türkçe'nin bugün varmış olduğu nokta zaten yeterince karışık. Buraya kadar konuya tarihi gelişmesi çerçevesinde baktık: şimdi, varılan bu noktada elimizde dil olarak ne gibi bir araç olduğuna bakalım.

Bütün bu olup bitenlerden Türkçe istendiği, umulduğu gibi "özleşebildi" mi? Gerçi pek çok kelime değişti, ama dilin gerçekten özleştiğini söyleyemeyiz. Gündelik dilde kullandığımız yüzlerce ve binlerce kelime, biz bunların çoğunu Türkçe sandığımız halde başka dillerden alınma. "Dam" gibi sıradan bir kelime Latince "Domus"tan geliyor örneğin. Yerleşik konutların çeşitli parçalarının adları, doğal olarak o düzeni kurmuş olanların verdiği adlara bağlı kalacak, ama örneğin "çadır" da Farsça "çader"den geliyor. "sokak" ile "cadde" de Arapça. Haftanın günlerinin adları Türkçe değil. "Davul" ile "zurna" da öyle. Bedenin dıştan, gözle görünür organlarının çoğu Türkçe, ama iç organlarının çoğu Türkçe değil; mide, ciğer, beyin, böbrek, işkembe, kalp (sonuncusunun Türkçe'si de yaşıyor, ama örneğin "yürek hastalığı" diyemiyoruz). "Pencere" de başka dilden, "perde" de. "sofra", "leğen", "cep", "parça", "çarşaf", (çar-şeb), hattâ "hoşaf" da yabancı kökenli. "Çoban", "çarık" gibi Anadolu yaşayışına özgü kelimelerin de Farsça'dan gelmesi şaşırtıcı değil mi? "Serçe", "sincap", "tazi", ve daha nice sıradan, basit hayvan adları da Türkçe değil. "Akasya" ve "fesleğen" Yunanca'dan, "fındık" Arapça'dan, "nar", "çınar", "armut"(emrud) Farsça'dan. Gemicilikle ilgili terimlerin çoğu, "sintine"den "iskele"ye kadar, İtalyanca'dan. "İstimbot", "tornistan" gibi buhar-sonrası terimler ise İngilizce'den. "Hedef"i, "maksat"ı kovalayarak benimsediğimiz "amaç" da Farsça. "Hudud" yerine koyduğumuz "sınır" ise Yunanca. "Fener" gibi. "Peynir" Farsça'dan geliyor, "susam" Arapça'dan. Sebzelерinin pek azının adı Türkçe. "Rende" ve "testere" gibi sıradan aletler Farsça. "Kahkaha" veya

"esmer" gibi akla gelmeyecek kelimeler de Arapça'dan çıkıyor. "Orospu" Arapça; "dara düşmek"teki "darr" Arapça, "püf" de Farsça, "söndürülmüş" anlamına gelen "püfkerde"den. Anadolu yemeği diye bildiğimiz "kaygana", Arapça "haygene"den; "paça" Farsça "pa-çe"den. "Yağma" kelimesi bile Farsça.

Bu listeyi daha fazla uzatmayalım. Şu bir avuç örnekten, öyle ciddi bir arınmanın pek mümkün olmadığı herhalde görülüyor. Kaldı ki, neyi değiştiriyor bunların Türkçe kökenli olmaması? Hepsi yerleşebileceği kadar yerleşmiş, kendi malımız olmuş. Bir dili konuşan geniş kitleler kullandıkları kelimelere etimoloji uzmanı gibi bakmazlar zaten.

Öte yandan çağdaş teknoloji de bir yığın kelimeyi ardından sürükleyerek geliyor Türkiye'ye. Teyp, pikap, radyo, telefon, televizyon gibi herkesin dilinde olanlar, "aks", "rot", "şanzıman" gibi görece daha dar alanlarda kullanılanlar –ama bunların da ötesinde, neredeyse her yeni makine kendi kelime hazinesiyse geliyor. Bir gazetenin spor sayfasında şöyle bir cümle: "Mithatpaşa stadının pylonlarına projektörler monte edildi."

Bütün bunlar, dilin özleşmesini isteyenlere çok acı gelebilir, ama çaresiz. "Tasfiye" yolunu tutmaya kalkıştığımızda ortada Türkçe filan kalmayacağı açıkça görülüyor. Türkçe'ye böylesine fazla yabancı kelime doldurmuş olan tarihi değiştirmeye imkân yok – Brecht'in, toplumlarından hoşnut olmadıkları için başka halk edinmeye niyetlenen yöneticileri gibi bizde de yöneticiler tarihlerini beğenmeyip yeni bir tarih sahibi olmaya karar vermedikçe.

Dili ulusun ya da ırkın arınmasının aracı olarak görmekte –ve bütün bir halkın iletişim aracı olarak görmemekte– ısrar edilirse, sonuçta Esperanto gibi yapay bir dile sahip olunabilir, ama doğal bir dil böyle oluşamaz. Nitekim şimdiye kadar bu arınma uğruna epeyce şey feda ettik. Örneğin, "hayat" kelimesinin ne suçu vardı? Türkçe ses uyumuna uygun, bütün halkın yüzlerce yıldır milyonlarca kere söylediği kelime. Kullandıkça anlamı zenginleşmiş, bir yığın deyimde girmiş. Bunların yerine koyduğumuz kelimelerin ne kadar o çağrışım zenginliğini kazanabilir? Ve ne kadar zamanda? Örneğin İsmet Özel'in "Sevgilim Hayat" şiiri "Sevgilim Yaşam" olabilir mi? Gerçi biz "yaşam sevgisi" filan gibi laflarla bir edebiyat ürettik ama, o edebiyat da o dil kadar yapay oldu.

Çok zaman birden fazla kelimeyi sözlüklerden kovup onların yerine bir tane öz Türkçe karşılık bulduk. Türkçeleştirmenin gerekliliğine, yararlılığına, sonuçta ortaya çıkarılan kelimenin kullanılabilirliğine inandığım durumlarda bile, bu zorla yoksullaşma çabasına katılmıyorum. İlk Gökalp söylemişti, daha sonra Ataç iyice perçinledi, bir nüans iletmeyen eş anlamlı kelimeler dil açısından zenginlik sayılmaz. Ama özleşme uğruna, varolan nüansların harcanması çok-yanlı bir zarardır, edebiyat dilinde de, bilim dilinde de, "cemiyet" yerine "toplum" dedik, alıştık, ısındık da bu yeni türetilmiş kelimeye. Ama "cemaat"ı ne yapacağız? "Topluluk" demek her zaman kurtarmıyor, hele dini çağrışımı hiç veremiyor. Ayrıca "toplum"un türevlerini kullanamadığımız alanlar var ki, o zaman da birtakım tutarsızlıklar oluyor. "Toplumsal kalkınma", "toplumsal düşünce" ve daha birçokları rahatça kullanılıyor, ama "toplumsal demokrat" diyemiyoruz.

"Neden" kelimesi de iyi bulunmuştu ve yarleşti. Gelgelelim, bir başka yerde uzun uzun yazdığım gibi, örneğin Hegel, "Bir açıklama ilkesi olarak 'cause' yeterli değildir,

önemli olan 'raison'dur," deyince ne yapacağız? Yalnız "neden" yetmiyor demek ki. Şu halde, "neden" gibi kullanılabilir bir kelime daha türeteceğiz, bu çok zorsa "sebe" de kullanılacak. Başka türlü nasıl düşünülebilir? Türkçe'si yok diye bir kavramdan vazgeçilebilir mi? (Türkçe'si olan kavramların sayısının pek yüksek olmadığını yukarıda görmüştük.)

Nüanslar Kayboluyor

Öz Türkçe olmayan kelimeleri kullanma korkumuzdan, yüzlerce nüansın kaybolup gitmesine göz yumduk. Örneğin İngilizce gibi gelişkin bir dilde "düşünme" fiiline yakın anlamlarda şu kelimeler var: "think", "reflect", "contemplate", "cogitate", "meditate", "reason", "cerebrate", "deliberate", "ruminate". Daha gündelik bir biçimde düşünme anlamına gelecek, "ponder", "muse", "reckon", "wonder", "consider" var. Bunlar en temel olanları. Herhangi bir yakın anlamlar sözlüğünde daha yığınla örnek bulursunuz. Bunlara karşılık kaç tane Türkçe kavram çıkarabiliyoruz? Yani Türkçe'nin sorunu, elimizde cömertçe feda edecek sayıda kelime, kavram bulunması değil, bulunmaması. "Fikir" gibi yerleşmiş kelimeleri de aslı Türkçe değil diye kovalarsak, neyle düşüneceğiz? Düşünce tarihimiz, az kavramla düşünme alışkanlığının sonuçlarını gösteriyor zaten.

Ataç gibi yazarlar, öz Türkçe'yi Yunan-Latin temeline geçmek için istiyorlardı. Türkçe köklerden türetildiği için anlaşılır olan ve aralarında bağlantı kurulabilen kelimelere sahip olmamız gerektiğini savunuyorlardı. Gelgelelim, özellikle yabancı dillerde varolan terimlere öz Türkçe karşılık bulma çabasında, bir çok yanıltıcı kelime uydurduk. Geçenlerde biri yazmıştı, psikolojideki "anal evre" için "dışkısal" deniyormuş; bu terimin anlattığı şeyin ne ilgisi var "dışkı" ile? "Uydur uydur söyle" olmuyor mu böyle bir dil arınması? Ne yazık ki, tek örnek de değil bu. "Kelime" için bulduğumuz "sözcük" son derece yanıltıcı: "söz"ün küçüğü anlamını veriyor, büyümemiş söz gibi bir şey. "Edebiyat" için yazın demek de bir tuhaf: "sözlü yazın" ne demek oluyor, örneğin?

Kelimelerin kökenlerinin tanınabilir olmasının birtakım yararları olabilir. Ama düşünce dilinde fazlasıyla somut kelimeler sakınca da yaratabilir. Batı dillerinde bu kökenlerin çoğu unutulmuştur. İngilizce'de "concentration" gibi az kullanılan bir soyut kelimeyi kullananlar, bunun Latince "zincir" demek olan "catena"dan geldiğini artık hatırlamazlar. Kelimenin anlamı, "zincir" kavramına yakındır, ama alabildiğine soyutlaşmış, o kökenden uzaklaşmıştır. Yeni bir dil yaratmaya çalışmakta bu sakınca hep var: kelimeler eskimedığı için yeterince soyutlaşmıyor. Çünkü ortak bir köken üzerinde, pek ortaklığı filan olmayan yığınla kelime ortaya çıkıyor. "Olmak" fiilinden türettiğimiz yeni anlamları düşünelim.

Çok zaman, özellikle çeviri yaparken, belli bir aktarma güclüğü ile karşılaşılıp yeni bir kavram türetebiliyoruz. Ama bunları daha sistemli düşünmüyoruz. Kavramların akrabalarını gözetmüyoruz. Sözgelisi "komediya" için "güldürü" diye bir laf bulmuşuz; bunun kendi başına uygunluğu ayrıca tartışılır da, "tragedya" karşılığı için ne diyeceğiz, "ağlatı" mı? "Ihracat", zamanla gerekli soyutluk kıvamına gelmiş bir kelimeydi. Şimdi "dışsatım" diyoruz. Bunu fiil olarak kullanmak imkânsız gibi bir şey. Ama ayrıca, "emperyalizm az gelişmiş ülkelere işsizlik ihraç eder" gibi bir cümle nasıl kurulacak bu yeni kavramla? "İşsizlik dışsatar" mı diyeceğiz?

Bazen bir kelime üstüne çok fazla anlam yüklüyoruz. Her dilde böyle birkaç anlama gelen kelimeler vardır, ama bizde bazı kelimeler kimsenin kaldıramayacağı bir yük altına giriyorlar. Sözel gelişimi "kurgu". Eskiden bunun "saat kurgusu" gibi basit bir anlamı vardı. Şimdi "bilim-kurgu" diyoruz ve sonra da "fiction" ile türevlerinin karşılığı olacak şekilde geliştiriyoruz kurguyu. Derken "spekülatif düşünce" için de "kurgu" diyoruz. Bu da yetmiyor, sinemada "montaj" anlamına da "kurgu" kullanılıyor. Bu kadar çok anlamlı olmak, anlamsızlaşmakla aynı şey.

Bütün bu süreç içinde kelimelerin anlamları keyfileşiyor. İsteyen, istediği anlamda kullanıyor kelimeleri. "Durum vaziyeti" ya da minibüste gördüğüm "Hayat yok bize bu yaşamda" sözünde olduğu gibi eski ile yeninin garip bir şekilde yan yana yaşamasından başka bir de semantik kaymalar var. "Hayat tecrübesi" olmak üzere üretilen "yaşantı" birçoklarına göre "hayat" anlamına geliyor. "Zevk" için türetilen "beğeni" şimdi "takdir" anlamına gelmeye başladı: "Seyircinin beğenisini kazandı" gibi. Dil kendisi bu kadar değişken, kelime türetme ve yayma bu kadar keyifli olunca, kimseyi de yanlış konuştuğu için kınamaya hakkımız yok.

Dil İletişim Aracı Olmaktan Çıkıyor

Eskiyle bağını kopması ayrı bir sorun. Dîvan edebiyatı artık yabancı dil. Bunda bizim kadar, Osmanlıca'yı yapay bir biçimde kuranların da sorumluluğu var. Ama Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Halit Ziya da anlaşılır olmaktan çıktı. Onlar bir yana, Orhan Veli veya Sait Faik okurken bir yığın anlamadığı kelimeyle karşılaşan gençler var.

Yabancı kelimeleri, köklerini bilmediğimiz için anlayamayacağımız, oysa Türkçe kökenli kelimeleri herkesin kolaylıkla anlayacağı sık sık söylendi. Mantığa uygun görünüyor ama gerçek bu kadar basit değil. İki örnek vereyim. Toplumcu kavramı, "sosyalist" için türetilmişti. Ama, hani "ölme"yi yumuşatmak için "vefat "etme" filan derler, bu "toplumcu"nun anlamı da böyle yumuşadı, üstelik belirsizleşti. Gün geldi, "Hüseyin Rahmi'nin toplumculuğu" diye yazı yazıldı. Geçenlerde ödül kazanmış bir şairle bir gazetede yapılmış konuşmayı okuyordum. Bir başka şair için, "Kentsoylu insanın sanayileşme karşısında duyduğu korkuyu dile getirir," diyordu. O gazeteden, burada düşen, atlanan bir kelime var mı diye sordum; olmadığını söylediler. "Kentsoylu", "burjuva"nın karşılığı diye biliyorum. Tarihten bildiğim kadar burjuvalar sanayileşmeden korkmazlar, çünkü kendileri yaratmışlardır endüstriyi. Herhalde "kentli insan" anlatılmak isteniyor. O yazar, "kentsoylu" yerine "burjuva" diyor olsaydı, bu yanlış yapmazdı. Ne olsa "burjuva" kavramının tanımı daha belirli. Ama "kentsoylu" filan gibi tarihsiz kelimeler lastikli oluyor, nereye çekseniz uzuyor. Demin dediğimi de buraya uygulayabiliriz: kavramları takımları içinde düşünmeyince çıkacak güçlükleri –"küçük burjuva" ya da "küçük kentsoylu" mu denecek? O zaman bunu da "kasabalı" sananlar çıkmaz mı?

Bu kavram kaypaklığının tek sorumlusu öz Türkçe olmayabilir. Onu kullananların düşünce disiplininin uzak olmaları da bir sorun. Fakat oturmamış kelimeler, ya da değişik yazarların kendi kararlarına göre şu veya bu anlamda kullandıkları kelimelerle örülmüş bir kültür ortamında düşünce disiplini elde etmek hayli zor. Yerli/yabancı farklılığının en net biçimde gözlemlendiği alan olduğu için çeviri, öz Türkçecilik içinde önemli rol oynadı. Böylece, çevrilmiş metinlerde, Sartre'ın, İonesco'nun, daha nice yabancı

yazarın kendilerini Türkçe'yi arılaştırma davasına yürekten adadıklarını gördük (Ben de öz Türkçecilik dönemimde neler yaptım, hatırladıkça yüzüm kızarır: Diyaletik maddeciliği "eytişimsel özdekçilik" bile yapmıştım, ve zavallı Russell'a söyletmiştim bu lafı).

İşte her çevirmen yabancı dil metinde karşılaştığı kavramlara kendine göre öz Türkçe eşdeğerler yaratırken, bunu okuyan okurlar da kaygan ve kaypak kelimelerle kaygan ve kaypak düşünceler üretmeye alıştılar. Örneğin günümüzün moda deyimlerinden "sorunsal" da kültürümüze benim naçiz bir armağanım oldu, sanıyorum; bunu Althusser'in "problematique" kavramını karşılamak için türetmiştim. Geçenlerde bir dergide "sorunsallı günlerimizde birlik olalım" gibilerden bir laf gördüm. Anlaşılan, "kuyruklu sorun" anlamını kazanmış sorunsal.

Bu kelimelerle kurulan söylem de belirgin nitelikler edindi. Bir yandan, üslup anonimleşti. Bir yandan, kelimelerin kazandırdığı sanılan şıklık, içeriğin yerini aldı. Deminki örnekle şöyle bir cümle kursak: "sorunsallı günlerimizde kurgusal devinimlerle uzayı dönüştürmek olası görünse de bir sanrı olmaktan gitmez ileriye," filan yollu, pekâlâ geçer, insan sahiden bir laf etmiş yerine konur. Genellikle böyle laf ediliyor zaten.

Öyle tuhaf ülke ki Türkiye, kendisi okumamış bir kadıncağız oğlunu okula gönderse, çocuk da bir gün gelip, "Anne, bu gereksinmelerimi giderme olanağını elde edemedim," diye cümlelerle bir şeyler söylese, kadın oğlunun gerçekten kültürlü olduğuna inanıp kıvanç duyabiliyor. Yani sonuçta aynı yere geldik. Osmanlı aydını yapay Osmanlıca'sını konuşup elitliğini yaşıyordu. Avam ne kadar anlamasa o da o kadar seçkin oluyordu. Şimdi aynı şeyi Türkçe ile başardık. Seçkin olanla olmayanı dil ayırıyor. Dil, gene bir iletişim aracı değil. Üstelik, iletilecek bir şey de kalmayabilir yakında, öztürkçesal sorunsal sayesinde.

Notlar:

1 – A. H. Tanpınar; XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İkinci baskı, s. 78.

2 – A. S. Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara 1960, s. 68-75, 102-112. Levend'in temel perspektifine çok yabancı olduğum halde, bu kitabından büyük ölçüde yararlandım. Olguların dökümü iyi yapılmış, yararlı bir inceleme kitabı.

3 – Age., s. 217-218.

4 – Age., s. 276.

5 – Age., s. 276.

6 – Age., s. 301.

7 – Age., s. 327.

8 – Age., s. 339.

9 – Age., s. 340-41.

10 – Age., s. 344-45.

11 – Age., s. 355.

12 – Age., s. 394.

13 – Age., s. 397.

14 – Age., s. 402.

15 – Age., s. 409-10.

16 – Age., s. 410-11.

17 – Age., s. 412.

18 – Age., s. 414.

19 – Age., s. 423.

20 – Age., s. 424-35.

21 – Age., s. 426.

22 – Türk Tarihinin Ana Hatları, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

23 – Levend, Age., s. 426-27.

24 – Age., s. 427.

25 – Age., s. 431.

26 – Age., s. 439.

27 – N. Ataç, Söyleşiler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1962, s. 190-91.

28 – Levend, Age., s. 453-54.

29 – Age., s. 454.

30 – Age., s. 455.

31 – Age., s. 416.